

LIBER RETRACTATIONIS IN ACTUS APOSTOLORUM. (C)

INCIPIT LIBER.

PRAEFATIO.

Scimus eximium doctorem ac pontificem Augustinum, cum esset senior, libros Retractationum in quaedam sua opuscula, quae juvenis condiderat, fecisse, ut quae ex tempore melius, crebro ex lectionis usu ac munere supernae largitatis didicerat, non ut de prisca confusus imperitia, sed ut de suo magis profectu gavisus monimentis inderet litterarum, ac posteris legenda relinqueret. Cujus industriam nobis quoque pro modulo nostro placuit imitari, ut post expositionem Actuum apostolorum, quam ante annos plures rogatu venerabilis episcopi Acca, quanta valuimus solertia, conscripsimus, nunc in idem volumen brevem Retractationis libellum condamus, studio maxime vel addendi quae minus dicta, vel emendandi quae secus quam placuit dicta videbantur. In quo etiam quaedam quae in Graeco, sive aliter, seu plus aut minus posita vidimus, breviter commemorare curavimus. Quae utrum negligentia interpretis omissa, vel aliter dicta, an incuria librariorum sint depravata, sive relictas, nondum scire potuimus. Namque Graecum exemplar fuisse falsatum, suspicari non audeo; unde lectorem admoneo, ut haec ubicunque fecerimus, gratia eruditionis legat, non in suo tamen volumine velut emendaturus interserat, nisi forte ea in Latino Codice suae Editionis antiquitus sic interpretata repererit. Nam et Hieronymus pleraque testimonia veteris

Instrumenti, ut Hebraica veritas habet, edocet: nec tamen haec ita in nostris Codicibus aut ipse interpretari, aut nos emendare voluit. Verbi gratia: *Non aspiciam hominem ultra, et habitatorem, quievit generatio mea (Isai. XXXVIII)*. Et: *Erit sepulcrum ejus gloriosum (Isai. XI)*; et: *A finibus terrae laudes audivimus (Isai. XXIV)*; et: *Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur (Gen. IV)*: dicit in Hebraeo haberi: *Septem vindictas absolvet*; et: *Ab alis terrae*; et: *Requies ejus gloriosa*; et: *Habitatorem quietis, generatio mea ablata est*; quae sic apud Hebraeos haberi lectorem voluit, eruditionis solummodo, non autem emendandi gratia, nosse.

CAPUT PRIMUM.

Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quae coepit Jesus facere et docere. Quod ait: *Primum quidem*, non est adverbium ordinis, juxta illud Apostoli: *Primum quidem gratias ago Deo meo (Rom. I)*, sed sicut ex Graeco facillime patet, *primum* nomen est adjungendum ad hoc quod sequitur sermonem, ut sit sensus, quod primum sermonem fecerit de Jesu Evangelium scribendo, secundum sit modo facturum apostolorum Actus addendo. Et quidem commemorationem primi sermonis adimplet, cum subdit: *Usque in diem qua praecipiens apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est*, ac deinde initium secundi sermonis fecit, cum sequitur: *Quibus et praebeuit seipsum vivum post passionem suam in multis*

argumentis per dies quadraginta, etc. Nam etsi in Evangelio illum coelos conscendisse, ac discipulos a Bethania Jerosolymam regressos esse testatus est, non tamen ibi dixit quod per dies quadraginta post passionem suam eis creber apparuit, quod eum ascensurum de regno Israel interrogaverint, quod illo coelum petente angeli eis astiterint, qui eum simili modo rediturum esse praedicerent, et caetera hujusmodi.

Quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos baptizabimini Spiritu sancto. Baptisma Graece, Latine *tinctio* dicitur. Unde et in quibusdam codicibus ita interpretatum invenimus: *Quia Joannes quidem tinxit aqua, vos autem tingemini in Spiritu sancto.* Ubi miranda concordia sermonum Domini, et praecursoris ejus. Ille enim aiebat eis quos baptizabat, de Domino: *Ego baptizavi vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu sancto (Marc. VIII).* Et Dominus ipse: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.* Notandum et hoc, quod baptisma Domini in Spiritu sancto, de quo praedixerat Joannes, non ad illud solummodo tempus respicit, quando Apostoli et caeteri fideles illius temporis baptizati sunt aqua in remissionem peccatorum, per gratiam Spiritus sancti donatam sibi a Domino; verum etiam ad hoc, quando, mittente ipso Domino, plenius ejusdem dona Spiritus acceperunt de coelis. Sed et nunc quicumque baptisma in remissionem peccatorum accipiunt, utique in Spiritu sancto baptizantur, per cujus donum et a peccatis abluuntur omnibus, et ut in bonis proficere actibus possint, adjuvantur.

Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel? Non *hujus Israel*, sed *huic Israel*; et sicut in Graeco manifestum est, ubi τῷ *Israel*, et non οὔ *Israel* scriptum est.

Quod facilius intelligeretur, si addito uno verbo diceretur: *Domine, si in tempore hoc restitues regnum populo Israel.*

Cum intuerentur in coelum euntem illum. In Graeco ita habetur: *Et cum intenderent in coelum eunte illo;* quod videlicet in coelum intenderent, quo ibat ipse. Unde eis et angeli dicunt: *Quid statis aspicientes in coelum?* Quia vero etiam eum qui in coelum ibat intuebantur, sequente angelorum verbo demonstratur, cum dicitur: *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in coelum.*

Et cum introissent coenaculum, ascenderunt ubi mansionem habebant. Nam et in Graeco ita positus est ordo verborum: *Et cum introissent in coenaculum, ascenderunt ubi erant manentes, Petrus et Joannes, et Andreas, et Jacobus.* In Graeco ita se habet ordo nominum: *Petrus et Andreas, et Jacobus et Joannes, et Simon Zelotes, et Judas Jacobi.* Hos referunt historiae, in quibus apostolorum passiones continentur, et a plurimis deputantur apocryphae, praedicasse in Perside, ibique a templorum pontificibus in civitate Suanir occisos, gloriosum subiisse martyrium. Quibus astipulatur et liber Martyrologii, qui beati Hieronymi nomine ac praefatione attitulatur, quamvis idem Hieronymus illius libri non auctor, sed interpres, Eusebius autem auctor exstitisse narretur. Porro Isidorus arbitratur hunc Simonem esse, qui post Jacobum fratrem Domini Jerosolymorum rexit Ecclesiam, ac sub Trajano crucis martyrio coronatus est, cum centum et viginti esset annorum, quem et nos olim in primo Actus apostolorum libro secuti sumus, non ea quae scripsit scrupulosius discutientes, sed simpliciter ejus dictis auscultantes, rati quod haec ipse de certis veterum historiis

didicerit. Quod ne adhuc quidem negare audemus, maxime cum ille qui praefatas apostolorum passiones scripsit, ipse se certissime incerta et falsa scripsisse prodiderit. Dicit enim quia Candacis eunuchus, quem baptizasset Philippus in Judaea, eo tempore fuerit in Aethiopia, quo Matthaeus ibi docebat, eique docenti auxilium tulerit, cum manifestum sit Candacem nomen esse non viri, sed feminae, id est, non eunuchi, sed dominae ejus, reginae videlicet Aethiopum, quae, sicut ex veterum monimentis comperimus, omnes antiquitus sic appellari solebant. Scripsi in eodem opere, commentarium Hieronymi secutus, et de Juda fratre Jacobi, qui etiam Thaddaeus vocabatur, missum eum ad Abgarum fuisse, regem Osroenae, ut ecclesiastica tradiderit historia; sed diligentius postmodum ipsam historiam ecclesiasticam inspiciens, reperi non ibi esse scriptum, quia Thaddaeus apostolus unus ex duodecim, sed Thaddaeus unus ex septuaginta discipulis ad sanandum memoratum regem fuerit destinatus. Non autem mihi imputandum errorem reor, ubi auctoritatem magnorum sequens doctorum; quae in illorum opusculis inveni, absque scrupulo suscipienda credidi.

Cum mulieribus et Maria matre Jesu, et fratribus ejus. Fratribus Jesu, non Mariae dicit. Namque in Graeco manifesta distinctio est, ubi non αὐτῆς, sed αὐτοῦ, scriptum est, quod absque ulla dubietate pronomen est, apud eos, generis masculini. Curavit namque beatus Lucas intimare legentibus quia fratres Domini eo tempore fidei ejus erant participes, de quibus ante passionem ejus dictum erat: *Neque fratres ejus credebant in eum.*

Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem, ita ut appellaretur ager ille lingua eorum Haceldama. Lingua

eorum dicit *qui habitabant Jerusalem*, quia nimirum, etsi utrique loquebantur Hebraice, distabat tamen proprietas linguae Jerosolymorum a Galilaeis, de quibus apostoli erant, quod in historia dominicae passionis discimus, ubi idem Petrus etiam nolens, loquela sua proditus est, esse Galilaeus.

Et statuerunt duos, Joseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus. In Graeco habetur plus: *Et his dictis, statuerunt duos: Joseph, qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus, et Matthiam.* Ubi nos in hac sententia *Justus* legimus, in ipso quoque Graeco *Justus* est positus. Quod si Latinum nomen esse credimus, videtur quia tantae virtutis ille vir fuerit, ut etiam a Romanis, qui eum nosse potuerant, justitiae nomen acceperit. Sin autem Hebraeum nomen est, potest interpretari, parcens, vel, ipse allevatus, ut in libro Hebraeorum nominum Hieronymus docet. Quod vero Latine *Justus* dicitur, hoc Hebraice *Sadoch*, Graece appellatur δίκαιος. Refert autem Clemens Alexandriae presbyter, vir per omnia doctissimus, ambos hos qui ad sortem apostolatus statuti sunt, de numero fuisse septuaginta discipulorum.

CAPUT II.

Et cum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco. Male quidam Codices habent, *Pentecosten*. Nam Pentecoste nominativo casu, quinquagesima dicitur; Pentecostes genitivo, quinquagesimae: Pentecosten accusativo, quinquagesimam. Nulla autem ratio loquendi

sinit ut dicamus Pentecosten, cum dici debeat: *Cum compleretur dies quin quagesimae*; vel certe sicut in Graeco legitur numero singulari: *Et cum complerentur dies quinquagesimae*. At vero in precibus ejusdem diei dicendum est: *Et diem sacratissimum Pentecosten celebrantes*, id est, quinquagesimam. A cujus verbi consuetudine putatur hujus diei solemnitas, a quibusdam qui Graecam linguam nesciunt, etiam nominativo casu Pentecosten appellari debere.

Et factus est repente de coelo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum, ubi erant sedentes, etc. Et in ipsa datione legis et gratiae apparet evidentissima veteris et novi testamenti distantia. Ibi plebs longe stabat, timor erat, amor non erat. Nam usque adeo timuerunt, ut dicerent ad Moysen: *Loquere tu ad nos, et non ad nos loquatur Dominus, ne moriamur (Exod. XX)*. Descendit ergo Deus, sicut scriptum est, in Sinam in igne, sed plebem longe stantem territans, legem digito in lapide, non spiritu suo scribebat in corde. Hic autem quando venit Spiritus sanctus, congregati erant fideles in unum; nec in monte terruit, sed intravit domum. De coelo quidem factus est sonus subito, et quasi ferretur flatus vehemens sonuit; sed expavit nullus. Audisti sonum, vide ignem, quia et in monte utrumque erat, et ignis et sonitus, sed illic etiam fumus, hic ignis, linguae divisae velut ignis. Nunquid de longinquo territans? Absit. Nam insedit super unumquemque illorum, et coeperunt linguis loqui, prout Spiritus sanctus dabat eis pronuntiare. Audi linguam loquentem, et intellige Spiritum non in lapide, sed in corde scribentem.

Et apparuerunt illis dispartitae linguae tanquam ignis, seditque super singulos eorum, etc. *Hujus ignis, non hic*

ignis. In Graeco enim πῦρὸς habetur, non πῦρ. Quae distinctio facilius pateret, si, addito verbo, diceretur: *Apparuerunt dispartitae linguae tanquam ignis ardentis*, sive tanquam ignis fulgentis, ut intelligatur in speciem ignis linguas esse divisas.

Et coeperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis. Erant autem in Jerusalem habitantes Judaei, viri religiosi ex omni natione, etc. In Graeco non habetur in hoc loco *variis linguis*, sed *aliis linguis*. Dixerat namque Isaias: *In aliis linguis, et labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudient me, dicit Dominus*. Quam nimirum prophetiam beatus Lucas ut hac datione Spiritus impletam esse admoneret, idem etiam verbum, quod in prophetia vidit, in hac sacra historia ponere curavit.

Quoniam audiebat unusquisque linguam suam illos loquentes. Stupebant autem omnes, et mirabantur, dicentes: Nonne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilaei sunt, etc.? Scio me reprehensum a quibusdam, quod hanc sententiam duobus modis posse intelligi dixerim, vel potius qualiter intelligenda sit quaesierim. Quibus breviter respondeo quod omne quidquid de eadem sententia in precedenti meo volumine scripsi, non hoc ex proprio sensu protuli, sed ex verbis sancti et irreprehensibilis per omnia magistri, hoc est, Gregorii Nazianzeni assumpsi. Et quidem constat quod repleti Spiritu sancto apostoli, linguis omnibus loquebantur, neque de hoc ulli dubitare fidelium licet. Sed quomodo loquerentur merito quaeritur, utrum videlicet sermo apostolorum tantam habuerit virtutem, ut ab omnibus qui diversas linguas noverant, auditus aequaliter possit intelligi, an vero quicumque eorum loquebatur; necesse enim erat unum in conventu tantae

multitudinis, tacentibus caeteris, interim sermonem proferre doctrinae, ipse qui loquebatur primo Hebraeis, Hebraice fecerit sermonem, nescientibus caeteris quid diceret. Deinde Graecis, Graece ignorantibus, et expectantibus caeteris. Deinde Parthis, post haec Medis, ac sic Elamitis, et quae per ordinem enumerantur gentibus, propria sit ipsorum lingua locutus, praestolantibus singulis ac silentibus, donec adveniente suo ordine, quid diceretur, intelligerent, et sic verbis docentium fidei assensum praeberent. Refert autem Lucas loquentem ad turbas Petrum, et secundo vel tertio eadem quae dixerat repetentem non refert, sed tantum eas accepto salutis consilio Christianae fidei consecratas esse mysteriis. Non autem errasse reor illum, si quis utrumque fieri posse credat, et apostolos videlicet in Spiritu sancto omnium gentium linguas intelligere ac loqui potuisse, et ipsorum quoque verba majore miraculo quacunque lingua essent edita, ab omnibus qui audiebant aequè potuissent cognosci.

Et qui habitant Mesopotamiam, et Cappadociam, Pontum et Asiam, Phrygiam et Pamphyliam. Hae quae post Judaeam nominantur provinciae, vere omnes quidem Graece loquuntur, sed si nihil diversum patria consuetudine sonarent, nequaquam tam subtili distinctione linguarum commemorarentur. Unde mira in apostolis Spiritus gratia contuenda est, quae non solum eos diversitatem omnium edocuit linguarum, verum etiam distantiam proprietatum in unaquaque lingua juxta numerum provinciarum, quae hac utebantur, in eorum fecit loquelis agnosci.

Et advenae Romani. Rectius haberetur in Graeco *Et peregrinantes Romani*, id est, Judaei qui peregrinam Romae vitam agebant, sicut alii alibi, de quibus supra dictum est.

Nam quod advenae ibi fuerint, qui Graece dicuntur proselyti, id est, hi qui ex gentibus ad Judaismum, relicto gentilitatis ritu, convenerant, sequente versu manifestatur, cum dicitur: *Judaei quoque et proselyti.*

Sanguinem, et ignem, et vaporem fumi. De igne et fumo in praecedenti libro dictum est: sanguinem autem non solum dominici vulneris, sed etiam dominici sudoris dicit, quando, orante illo ante traditionem, factus est sudor ejus sicut guttae sanguinis, decurrentis in terram. Quod ideo inter signa divinitus gesta numeratur, quia in consuetudine naturae nequaquam inveniri probatur humanae. Signum est ergo, quia significabat universum orbem sanguine Domini esse abluendum, ut sicut aliquando tabernaculum sive templum sanguine victimarum erat Domino consecratum, ita nunc per omnem mundum populus fidelium illi in domum sanctam ipsius sanguine dedicaretur, nec solum Hierosolymis esset locus orandi, verum in omni loco dominationis ejus levarent electi manus suas per orationes puras ad Dominum.

Sol convertetur in tenebras. Tenebrarum nomen in Graeco singulari numero legitur, id est, σκότος, quod Latinus interpres, quia singulari numero proferre nequibat, necessario pluraliter tenebras posuit. Hoc autem ideo commemorandum putavi, ut sciret omnis quicumque haec de gente Anglorum legeret, non sibi esse necesse propter Latinae linguae auctoritatem, tenebras in suam loquelam pluraliter proferre; sed potius singulariter, cum et hoc aequè possit propter Graecam nimirum auctoritatem, unde in Latinam scripturam translata est.

Hunc definito consilio et praescientia Dei, traditum per manus iniquorum affligentes interemistis. In Graeco habet uno verbo plus, quod tamen multum ad causam pertinet: *Et praescientia Dei traditum accipientes.* Traditus namque est a praeside in potestatem eorum illa conditione, ut sive hunc sive latronem eligerent; et illi, accepta hac optione, donaverunt latroni vitam, Jesum vero per manus militum suis tamen clamoribus ac precibus interemerunt.

Quem Deus suscitavit solutis doloribus, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. Videtur sensus esse hujus sententiae, quia soluti sunt, Domino ad inferos descendente, dolores poenarum, id est, tangere illum minime valuerunt. Verum si Graecam inspexerimus auctoritatem, ubi scriptum est: *Quem Deus suscitavit tertia die, solvens per ipsum dolores mortis, juxta quod non erat possibile teneri illum ab eo,* patet profecto quia solutos per Dominum dicit dolores inferni, sive mortis, hoc est, per descensum ejus ad inferos liberatos a locis inferorum sanctos, qui, quamvis in sinu Abrahae, id est, in consolatione secretae quietis tenebantur, eo ipso tamen a dolore mortis sive inferni non erant in totum liberi. Quo necdum superna in coelis gaudia videre et intrare meruerunt, donec fieret quod dictum est per prophetam Domino: *Tu quoque in sanguine testamenti eduxisti vinctos tuos de lacu in qua non est aqua (Zach. IX).* Si enim in lacu locorum infernalium liberi prorsus a dolore mortis erant sancti, quare dicit eos vinctos, donec educerentur in sanguine Christi? *Solvit ergo per illum dolores mortis, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.* Nam sicut immunis erat ipse a potestate mortis, ita erat potens etiam quoscunque vellet a dominio mortis eruere.

David enim dicit in eum, id est, in personam ejus: Providebam Dominum coram me semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. Exponendo Mediator Dei et hominum quid ipse fecerit, dat nobis qui puri homines sumus, consilium quo peccata vitemus. Nam qui auctoris sui praesentiam jugiter oculo mentis intuetur, nullatenus hunc ad delicta convertit. Dicit etiam causam qua motus non est. Domino siquidem a dextris opitulante, sinistra non praevalent; sed animus quem ille custodit in eo firmiter perseverat. Congrue autem sibi Dominum a dextris esse dicebat, quia si non ille hanc partem tenuerit, statim eam insidians diabolus occupabit, sicut de Juda scriptum est: *Et diabolus stet a dextris ejus (Psal. CVIII).*

Propter hoc delectatum est cor meum, et exsultavit lingua mea. Propter hoc, quod ille scilicet a dextris astitit, et in cogitationibus suis jucunditatem et exultationem in lingua obortam sibi esse testatur. Et quidem imminente passione dicebat: *Quia tristis est anima mea usque ad mortem, coepitque pavere et taedere (Marc. XIV).* Sed contristabatur, ut verum se esse hominem in anima et corpore, ac veraciter passibilem demonstraret; exsultavit vero anima et lingua, quia passione sua salvandum esse noverat genus humanum.

Insuper et caro requiescet in spe. Gaudebat quidem, quod ab inimicis moveri ac superari nequibat; sed eum super hoc gaudium adhuc sibi dicit crevisse laetitiam, quod in carne sua, cujus nos morte salvavit, exemplum quoque resurrectionis esset praebiturus.

Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Constat quidem animam

Domini non esse derelictam apud inferos, quae, ablatis eis propter quos ibi descenderat, mox ad superna rediit; constat nec carnem ejus esse corruptam, quae cita resurrectione glorificata est.

Sed quaerendum quomodo ipse in alio psalmo impropere impoenitentibus et contumacibus, laborem suae passionis dicat: *Quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem (Psal. XXIX)*? Quod ita solvitur, quia ibi se dicit descendere in corruptionem, cum corpus ejus affigentium clavorum et lanceae irruptione penetratur, quia et ipsa solidi corporis transverberatio non immerito quaedam probatur dicta corruptio. Hic autem corruptionem, id est, putrefactionem juste negat fieri, quae generaliter carnem vastat humanam, sed sacrosancto ejus corpori nullatenus valuit provenire.

Notas mihi fecisti vias vitae, replebis me jucunditate cum facie tua. Haec non solum de Domino recte intelliguntur, qui non alio duce ad superandum mortis regnum egebat, sed, accepta semel plenitudine divinae virtutis et sapientiae, per se mortem destruere, ad vitam resurgere, atque ad dexteram Patris ascendere valebat, verum etiam de electis ejus, qui, ipso donante, viam veritatis inveniunt, per quam ad vitam quam in protoplasto perdidere redeant, qui et ipsi replebuntur jucunditate cum facie Dei Patris; quia haec est perfecta nostra beatitudo, cum ipsum meruerimus facie ad faciem videre, sicut optime intellexit Philippus cum ait: *Domine, ostende nobis Patrem et sufficit (Joan. XIV)*. Sufficit enim illa jucunditas faciem Domini videre, neque aliud amplius requiritur, quia nec erit quid amplius requiratur, cum visus fuerit ille qui est super omnia. Et haec sunt quae in psalmo

sequuntur: *Delectationes in dextera tua usque in finem (Psal. XV).*

Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus, providens locutus est de resurrectione Christi, etc. In Graeco habetur plus: De fructu lumbi ejus suscitare Christum, et sedere super sedem ejus. Sed in eo quod sequitur: Providens locutus est de resurrectione Christi ejus, quia neque derelictus est in inferno; in Graeco consequentius habetur: Quia neque derelicta est anima ejus in inferno. Et sanctus Fulgentius ad Trasamundum scribens, ita ponit: «Nam et de corporis ejus excitatione a mortuis continuo subjecit dicens: Neque caro ejus vidit corruptionem.» Juxta quod et propheta utrumque complexus est dicens: Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem (Psal. XV).

Et promissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hunc quem vos videtis et auditis. In Graeco habetur ita: Effudit hoc donum, quod nunc vos videtis et auditis. Et quidem super Jesum, quem crucifixere Judaei resuscitatum a Deo, et esse Christum edocuit; nunc autem ad altiora paulatim fidem provocans audientium, et Deum hunc esse verum designat, dum eum sancti Spiritus donum effudisse confirmat, quod divinae tantum esse potentiae sapiens quisque cognoscit. Et pulchre eodem verbo effusionis usus est, quod superius commemorata prophetae sententia Dominum dixisse praemiserat, ut ex hoc quoque et illud auditores colligerent, ipsum esse Dominum Jesum Christum, qui et antequam carnem assumeret, loqui consuesset in prophetis; qui futura saeculi tempora, prout ipse vellet

disponeret; qui signa et prodigia in coelo daret, et in terra; qui omnes nomen suum invocantes salvos faceret, caeteraque quae propheticus sermo describit quasi Dei Filius ac Deus verus expleret.

Non enim David ascendit in coelos, dicit autem ipse: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis. Quidam codices habent, *Dicit Dominus*: sed Graeca exemplaria, et in hoc libro et in Psalterio habent: *Dixit Dominus*. Manifestissime autem beatus Petrus per hunc psalmum exponit quomodo sit intelligendum quod de alio psalmo superius assumpserat, jurasse Dominum David de fructu lumbi ejus suscitare Christum, et sedere super sedem ejus, quia, videlicet, et haec sedes regni non in terrena Jerusalem, in qua regnavit David, sed ad dexteram intelligenda esset majestatis ejus in coelis. Ubi utramque unius ejusdemque Redemptoris nostri naturam, de Scripturis propheticis evidenter astruxit: et humanam, videlicet, quae de fructu lumbi David per virginem orta est, et divinam propter quam ascendens in coelum homo ad dexteram Patris assumptus est. In hac namque veraciter filius David, in illa Dominus David exstitit, propter quod et congruenter adjunxit:

Certissime ergo sciat omnis domus Israel, quia et Dominum eum et Christum Deus fecit. Dominum namque illum esse probavit, ex verbo David, quod ait: *Dixit Dominus Domino meo*; et ex eo quod dixit propheta Joel: *Et erit, in novissimis diebus, dicit Dominus: effundam de Spiritu meo super omnem carnem (Joel. II)*, cum hoc eum veraciter ipso die perfecisse declarasset; Christum vero illum esse docuit, verbo ejusdem David, quo ei dictum a Domino cecinit: *Sede a dextris meis*, simul et ex eo quod per prophetam loquens Spiritum

sanctum suum esse Spiritum declaravit, quodque hunc sua potestate hominibus dare potuit. Hoc etenim nulli prorsus hominum competere, excepto Mediatore Dei et hominum homine Jesu Christo, quis nisi infidelis dubitat? Nam quomodo esse potuit, ut ille non vere Christus, id est, omni plenitudine Spiritus sancti unctus esse recte crederetur, qui de eodem Spiritu potentialiter quibus voluit dare probatus est? Ait ergo *quia et Dominum eum et Christum Deus fecit*. Nunquid Dominus Christus et Deus et homo est, una in duabus naturis existente persona? In divinitate quidem aeternaliter a Patre natus est, in humanitate autem ex tempore ab ipso Patre factus est, cum eum operante Spiritu sancto in utero Virginis incarnari disponit.

Et Dominum, inquit, eum et Christum Deus fecit, hunc Jesum quem crucifixistis. Quia Jesus proprium nomen est hominis illius quem crucifixere Judaei, sicut Aaron, sive David propria sunt nomina hominum: Dominus autem potestatis ac majestatis vocabulum est, cui merito debeat omnis creatura subjici, de qua ipse discipulis post resurrectionem apparens ait: *Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra*. Porro Christus regiae sive pontificalis appellatio dignitatis est. Namque pontifices et reges per legem oleo sancto ungi, et ob id christi nuncupari solebant, in figuram nimirum ejus qui oleo laetitiae, id est, Spiritu sancto prae consortibus suis a Deo unctus rex nobis, et sacerdos magnus fieri dignatus est: sacerdos, videlicet, ut hostia nos suae passionis emundet ab omni peccato, ut ad dexteram Dei positus etiam nunc interpellet pro nobis; rex autem, ut, devictis omnibus adversariis nostris, ad regnum nos immortale perducatur.

Quid faciemus, viri fratres? In Graeco habetur plus: *Monstrate nobis*. Quod verbum in opusculis eorum qui Scripturas sanctas exposuerunt, saepius huic sententiae adjectum invenimus.

Et accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est promissio, et filiis vestris, dicente per prophetam Domino: Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae (Joel II). Quod vero addidit: *Et omnibus qui longe sunt, quoscunque advocaverit Dominus Deus noster*, ad illud testimonium respicit quod de propheta ultimum posuerat, quia *omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit (Ibid.)*. Quod ad gentium vocationem specialiter pertinet, quae a societate filiorum Israel et cognatione et merito longe fuerant segregatae, et tamen per invocationem nominis Domini juxta promissionem prophetae a suo erant errore salvandae.

Qui ergo receperunt sermonem ejus, baptizati sunt. Hunc locum alia translatio juxta proprietatem Graecae veritatis ita habet: *Illi quidem recipientes libenter verbum ejus baptizati sunt*. Qua interpretatione videtur manifestius expressum quia non quidam ex eis qui audierant verbum Petri, sed omnes qui ad audiendum convenerant libenter hoc audientes baptizati sunt.

Dominus autem augebat qui salvi fierent quotidie in idipsum. In Graeco ita legitur: *Dominus autem augebat qui salvi fierent Ecclesiae*, ac deinde altera narratio incipit.

CAPUT III.

In idipsum autem Petrus et Joannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam. Quod superiori sententiae ita potest aptari: Cum Dominus quotidie praedicantibus apostolis in Ecclesiam suam credentes aggregaret, ascendebant apostolorum primi in templum, Deum rogaturi in idipsum, id est, ut Ecclesiae suae semper augmenta procuraret.

Et protinus consolidatae sunt bases ejus et plantae. Bases nomen Graecum est, et in ipso Graeco sic positum, quod Latine *fulturas* significat: quo nomine gressus ejus confirmatos indicat, sicut etiam Latine quidam interpretati sunt. Sed sciendum est quod gressus proprie apud Graecos διαβήματα vel πορταί vocantur.

Et impleti sunt stupore et exstasi. Alia Editio pro *exstasi*, id est, excessu mentis, *admirationem* non proprie posuit; quia major admiratio solet nonnunquam mentem ad excessum deducere, et ultra consuetum cogitandi modum ad altiora transferre.

Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, etc. In Graeco habetur consequentius: *Deus patrum nostrorum glorificavit puerum suum Jesum.* Conveniebat namque ut sermonem de Domino his qui eum occiderant, faciens doctor sapiens, primo humanitatis, quae tradi et interfici potuit, recordaretur; deinde paulatim resurrectionis gloria ejus patefacta, Deum quoque hunc et Dei Filium esse declararet. Denique paulo post Auctorem eum vitae appellat. Et in clausula sermonis apertius: *Vobis, inquit, primum Deus suscitans Filium suum,*

misit eum benedicientem vobis, ut deleantur vestra peccata, ut cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini, tunc vestra deleantur peccata. Tempora autem refrigerii discretionem universalis iudicii et justorum redemptionis dicit, de quo ipsi tribulationes quidem passi, sed spe salvi facti dicunt Domino in psalmo: *Transivimus per ignem et aquam, et induxisti nos in refrigerium (Psal. LXV).* Tunc etenim plene delebuntur nostra peccata, cum virtute resurrectionis novissima inimica destructa fuerit mors (**I Cor. XV**). In quadam translatione hunc versum ita propter explanationem sensus positum invenimus: *Ut cum venerint tempora refrigerii, veniant et vobis a facie Domini.* Et revera in Graeco sic scriptum est, cum additamento pronominis illius: *Ut cum venerint vobis tempora refrigerii a facie Domini.*

Quem oportet coelum quidem suscipere usque in tempora restitutionis omnium, quae locutus est per os sanctorum suorum a saeculo prophetarum. Hoc est quod eidem Domino Jesu Christo a Deo Patre dictum Psalmista testatur: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Psal. CIX).* Assumptus namque est in coelum, et sedet a dextris Dei. In qua nimirum sede paternae majestatis semper divinitus manet, neque inde unquam abfuit, verum in assumpta humanitate venturus est de coelo ad iudicandum vivos et mortuos, quando omnes inimici ejus subdentur pedibus ejus, et restituentur omnia quae locutus est Deus per omnes prophetas ab initio saeculi; quia, cum sanctis omnibus ad aeternam vitam cum Domino intransibunt, reprobi cum diabolo omnes perpetuas poenas subibunt, nihil restabit omnino, quod prophetae nobis ultra sperandum promittant, eo quod utraque pars, et boni scilicet et mali irrevocabilem in

ultimo examine sententiam a justo iudice perceperint. Multumque fallitur et fallit Origenes, qui se post hoc iudicium longissimo licet temporum distante intervallo, cum caeteris peccatoribus, qui a sinistra iudicis cum diabolo missi fuerint in gehennam, liberandum putat, et ad regnum coeleste perducendum, quasi hoc eis promittente propheta qui ait: *Et claudentur ibi in carcerem, et post dies multos visitabuntur* (**Isai. XXIV**), cum manifesta sit juxta sanos sensus prophetae sententia, qua hostes ac persecutores sanctae Ecclesiae singulos in die exitus sui in gehennam rapiendos praedixit, sed cunctos in die iudicii ad modicum inde relaxandos praevidit, dum, recepto corpore immortalis, denuo duplicem in poenam mortis praecipitentur aeternae. Nam et hoc prophetam in hac sententia intendisse sequentia ipsius verba declarant, qui cum dixisset: *Et post dies multos visitabuntur*, continuo subiecit: *Et erubescet luna, et confundetur sol* (**Ibid.**), quod in die iudicii futurum non solum prophetia, sed et evangelica verba declarant.

Moses quidem dixit: Quia prophetam vobis suscitavit Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam meipsum audietis juxta omnia quae locutus fuerit vobis, etc. Initium hujus loci in Graeco plus habet: *Moses quidem dixit ad patres vestros: Quia prophetam vobis suscitavit Dominus Deus vester.* Patet autem virtus sententiae, quia Dominus noster de populo Israel veritatem carnis assumpsit, apparens in similitudinem Moysi, ut sicut ille carnalem Israel caeremoniis et sacris legalibus instructum ac purificatum, in terram repromissionis introduxit, ita et Dominus per gratiam Evangelii spiritalem Israel de toto orbe congregans, ad coelestia regna perduceret. Et sicut illi qui legem Moysi

contempserunt de terra repromissionis sunt ab inimicis nationibus ejecti, sic et hi qui doctrinam evangelicae gratiae despexerunt de coetu sanctorum per ultores spiritus expellantur. Hoc est enim quod sequitur:

Erit autem, omnis anima quaecunque non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe. Verum notandum quia beatus Petrus hic non verba Mosaicae sententiae, sed sensum tenere curavit. Scriptum namque est in Deuteronomio, dicente Moyse ad filios Israel: *Prophetam de gente tua, et de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb (Deut. XVIII).* Et paulo post: *Et ait Dominus Deus mihi, Bene omnia locuti sunt: Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui, et ponam verba mea in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quae praecepero illi. Qui autem verba ejus quae loquetur in nomine meo audire noluerit, ego ultor existam (Ibid.).* Pro quo Petrus posuit: *Exterminabitur de plebe,* manifestius insinuans hunc esse modum divinae ultionis, ut qui coelestia mandata contemnunt ab electorum sorte reddantur extorres. Et hic ergo et multis aliis in locis, ubi apostoli et evangelistae de Veteri Testamento exempla posuerunt, perspicuum est eos Scripturarum sensum quaesisse, non verba, nec magnopere de ordine sermonibusque curasse, ut intellectui res pateret.

Dicens ad Abraham: Et in semine tuo benedicentur omnes familiae terrae. Ex utroque hoc testimonio et illo videlicet quod ad Moysen, et illo quod ad Abraham a Domino promulgatum est, et severitas ejus et bonitas declaratur: bonitas quidem in eis qui, accepta fide Christi, benedici merentur ab illo; severitas vero in illis qui merito sui

contemptus et inobedientiae de plebe benedictorum exterminantur, id est, extra terminos aeternae beatitudinis ejiciuntur. Ita autem dictum est: *In semine tuo benedicentur omnes familiae terrae*, quomodo in Evangelio dictum est: *Erat lux vera quae illuminat omnem hominem venientem in mundum* (**Joan. I**). Non enim vel omnes familiae terrae benedicuntur in Christo, vel omnis homo veniens in mundum illuminatur a Christo, cum plures multo sint quae in tenebris et maledictione, qua nati sunt, primae transgressionis vitam transigentes, vel etiam pejora addentes, in aeternum damnentur. Sed intelligendum quod in semine Abrahae, hoc est, in Christo benedicantur omnes familiae terrae, quaecunque benedicendae sunt; ejusque gratia illuminetur omnis homo, quicumque ad sortem sanctorum, quae est in luce, pertinet: *nec sit aliud nomen sub coelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri* (**Act. IV**). Quamvis et ita recte possit intelligi, nullam esse cognationem, sive familiam terrae, in qua non aliqui benedictionem supernae haereditatis accipiant: ex illis dico familiis, sive cognationibus septuaginta et duobus, in quas post diluvium in constructione turris divisum esse genus humanum legimus. Benedicentur ergo in semine Abrahae, videlicet Mediatore Dei et hominum homine Jesu Christo, omnes electi, non solum qui post Incarnationem ejus in eum crediderunt, verum etiam hi qui Incarnationis ejus tempora nascendo in carne praecesserunt. Omnibus namque idem homo Deus ad coelos ascendens, januas regni coelestis aperuit, omnibus in die judicii dicturus est: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum* (**Matth. XXV**).

CAPUT IV.

Supervenerunt sacerdotes et magistratus templi. Magistratus numero singulari legendum est, quod ex Graeco facillime claret, ubi στρατηγὸς singulariter scriptum est: pro quo Latine in quibusdam Codicibus praepositum templi, in aliis rectius praetorem templi scriptum invenimus. Nam Graece praetor στρατηγὸς, magistratus autem sive princeps ἄρχων dicitur.

Dixit ad eos: Principes populi et seniores. In Graeco habetur plus, Et seniores Israel audite. Similiter in sequentibus, ubi dictum est: *In hoc iste astat coram vobis sanus:* in Graeco habetur: *Coram vobis sanus, hodie, et in alio nullo.*

Videntes autem Petri constantiam et Joannis, comperto quod homines essent sine litteris et idiotae, admirabantur. Sine litteris dicitur, non quod litteras nescirent, sed quod grammaticae artis peritiam non haberent. Nam in Graeco apertius, pro hoc verbo, ἀγράμματοι, hoc est, illiterati, habetur, idiotae autem proprie imperiti vocantur. Denique in Epistola ad Corinthios, ubi scriptum est: *Et si imperitus sermone, sed non scientia (II Cor. XI),* pro imperito in Graeco ἰδιώτης habetur.

Quia omnes clarificabant, id quod factum fuerat. Melius habetur in Graeco: *Omnes enim glorificabant Deum, in eo quod factum fuerat.* Et quod in nostris Codicibus additum est, *In eo quod acciderat,* in Graeco non habetur. Et quidem *glorificabant* et *clarificabant* ex uno Graeco, quod est ἐδόξαζον, solent indifferenter in Latinum transferre, sed distat inter clarificari factum, et Deum in facto clarificari, sive

glorificari. Clarificari namque facta sive dicta aliqua, est in notitiam haec plurimorum fama vulgante deferri, quod etiam de humanis rebus mirifice gestis fieri potest; Deum autem clarificari, sive glorificari, in factis hominum, proprium est christianae pietatis et humilitatis, praecipiente ipso ac dicente: *Videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in coelis est* (**Matth. V**).

Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Non quasi nescius interrogat propheta, sed vesaniam mirando impiorum corripit eos qui adversus Dominum Salvatorem, nihil ab eo laesi, imo multis beneficiis adjuti, consurrexerunt. Gentes autem propter milites Romanorum, populos propter Judaeos posuit. Unde apte gentes fremuisse, populi autem meditati esse inania adversus Deum dicuntur. Judaeorum namque procures sedula meditatione, quomodo Dominum morti traderent, tractabant; milites vero nihil ei intulisse, nihil insidiarum tetendisse reperiuntur, sed tantum in contumeliam et mortem ejus imperiis obtemperasse praesidis. Unde et fremere dicti sunt, imperito scilicet motu atque incondito agitati; et quia fremitus proprie ferarum est, merito fremere dicti sunt qui, ratione postposita, belluino furore succensi sunt. Quod autem populi inania meditati esse perhibentur, respicit ad hoc quod in praecedente psalmo de beato viro dicitur: *Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte* (**Psal. I**). Sicut enim beatus est qui in meditatione divinae legis suum tempus omne transigit, ita perpetuis est miseriis jure deputandus ille populus, qui non solum a meditanda Dei lege se superbiens avertit, sed et contra ipsum legis auctorem Deum ac Dominum suum crebra sese meditatione insanus exercuit.

Astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus. Principes Judaeorum, et ipsum Pilatum dicit; reges autem plurali numero propter Herodem tetrarcham ponit, sicut sequentia apostolorum verba testantur. Quamvis possit recte plurali regum appellatione designari ipse Herodes tetrarcha, qui in nece Domini consensum praebuit Pilato, et ille ejusdem nominis et malitiae, qui in persequendo Dominum mox natum pueros necavit in Bethlehem. Qui etsi non eodem tempore, eodem tamen odio ac nequitia mentis, cum principibus Judaeorum *adversus Dominum astiterunt et convenerunt in unum.* Notandum autem quod horum versuum talis est concatenatio, ut et prior de secundo accipiat clausulam, qua dicitur *adversus Dominum et adversus Christum ejus*, et secundus de primo accipiat adverbium *quare*, ut sit plena utriusque positio: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania adversus Dominum et adversus Christum ejus? Quare astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum et adversus Christum ejus?* Reges autem terrae dicit ad distinctionem eorum quibus in terra peregrinantibus regnum servatur in coelis.

In eo quod manum tuam extendas, sanitates et signa et prodigia fieri per nomen sancti Filii tui Jesu. In Graeco habetur, *Per nomen sancti Pueri tui Jesu*: quod magis apostolorum votis congruere videtur, qui per omnia satagebant ut homo quem crucifixerunt Judaei, clarescentibus per nomen ejus miraculorum signis, in coelum assumptus, et Dei esse Filius innotesceret.

Et loquebantur verbum Dei cum fiducia. In Graeco habetur additum: *Omni volenti credere.* Sed et in sequenti lectione,

cum dictum esset: *Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una*, et hic in Graecis exemplaribus, quod nostri Codices non habent, adjunctum est: *Et non erat separatio in eis ulla*. Ac deinde, quod et in nostris Codicibus continetur subillatum: *Nec quisquam illorum quae possidebant aliquid suum esse dicebant*. Quam sententiam etiam beatus Cyprianus in libro Testimoniorum tertio sic posuit, dicens: «Turba autem eorum qui crediderunt anima una ac mente agebatur; nec erat inter illos ullum discrimen, nec quisquam suum judicabat ex bonis quae eis erant.» Convenit autem hic locus et aptissima ratione concinit ei quod supra dictum est, quia qui Spiritum sanctum acceperunt in die sancto Pentecostes, cum omnes Galilaei essent, cunctorum qui de diversis mundi partibus aderant et Judaeorum et proselytorum linguis loquebantur. Illic etenim per adunationem linguarum discrepantium pulcherrimo praesagio designabatur, quod sancta Ecclesia per donum ejusdem Spiritus in diversis per orbem nationibus et linguis unum esset cor et animam habitura. Non enim omnium credentium est linguis loqui omnibus, sed diversarum adunatio linguarum in fide Christi indicio fuit, quia *Dominus unus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater omnium (Ephes. IV)*.

Sed erant illis omnia communia. Latine communia Graece dicuntur κοινὰ, a quo nomine constat perfectos Dei famulos κοινοβίτας Graece, id est, communiter viventes, et κοινόβια habitacula eorum esse vocata; βίον namque lingua eorum vitam constat appellari, non eam vitam quae morti contraria est; sed illam dum quaerimus, qua quis conversatione vitam ducat, in militia, an in agricultura, an in

arte qualibet honesta, vel turpi, monachus sit, an laicus, an clericus. Caeterum, vita qua a mortuis discernimur ζωή nuncupatur a Graecis. Qui ergo ita vivunt ut sint eis omnia communia in Domino, recte composito ex duobus uno nomine, κοινοβῆται vocantur. Quae nimirum vita tanto caeteris saeculi hujus conversationibus felicior est, quanto statum futuri saeculi etiam in praesenti imitatur, ubi sunt omnia omnibus communia bona beatis, cernentibus ejus gloriam, a quo omnia bona sunt; et quia ibi summa pacis et securitatis gratia regnat, recte civitas in qua hujus vitae typus praecessit Jerusalem, id est Visio pacis, dicta est. Unde notanda rerum simul locorumque distantia, siquidem in opere superbiae turris, lingua et mens humani generis cum esset una, merito iniquitatis discissa est, ita ut cum omnibus ibi linguis loquerentur homines, nemo tamen proximi sui voluntatem aut verba cognosceret. Porro in Jerusalem eadem sunt linguae merito humilitatis unitae, unaque omnibus lingua, eadem erat voluntas et anima. Quod nimirum usque hodie toto orbe geritur, dum electi in multifaria divisione loquelarum, uno ac non diviso corde et intentione Domino famulantur; at vero reprobi ita omnes diabolo deserviunt, ut eadem servitus mente et pugnaci plerumque inter se studio et certamine geratur, propter quae eorum civitas recte Babylon, id est, confusio nominatur.

Joseph autem qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, quod est interpretatum filius consolationis, levites Cyprius genere, cum haberet agrum vendidit illum, etc. Mirum quomodo hunc Barnabam, qui postea cum Paulo gentium est ordinatus apostolus, ac post longum ejus contubernium denuo Cyprum, unde ortus fuerat, praedicaturus rediit, Eusebius, in

Historia ecclesiastica, de numero esse septuaginta discipulorum Domini Salvatoris arbitratur, cum manifeste scribat beatus Lucas eum post ascensionem Domini ad discipulatum apostolorum venisse; nisi forte putandum est eum prius ita discipulatum Christi secutum, ut necdum renuntiaverit omnibus quae possidebat. Quod utrum evangelicae doctrinae convenerit, cuivis facillime patet.

CAPUT V.

Exsurgens autem princeps sacerdotum, et omnes qui cum illo erant, etc. Haec lectio in Graeco ita incipit, respiciens ad priora: *Et videns haec, exsurgens princeps sacerdotum.*

Ut audierunt autem hos sermones magistratus templi, et principes sacerdotum, ambiebant de illis quidnam fieret. Et hic magistratus singulari numero legendum, sicut etiam in sequentibus ubi dicitur: *Tunc abiit magistratus in templum cum ministris.* Graecum namque exemplar utroque in loco singulariter στρατηγός, id est, *praetor*, habet. Verum sciendum quod hic locus plus habet in Graeco, ita enim scriptum est: *Ut audierunt autem verba haec sacerdotes ut magistratus templi, et principes sacerdotum, mirabantur, et ambigebant de illis, quidnam vult hoc esse?*

Et interrogavit eos princeps sacerdotum dicens: Praecipiendo praecepimus vobis, etc. Consequentius habetur in Graeco: *Nonne praecipiendo praecepimus vobis?* Namque ita loqui magis interroganti convenit.

Obedire oportet Deo magis quam hominibus. Interrogative legitur in Graeco: *Obedire oportet Deo magis, an hominibus?* et apte stultam ac temerariam pontificis interrogationem Apostoli fixa ac prudenti responsione refutarunt.

Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum. In Graeco habet *Puerum suum Jesum*, juxta illud Psalmistae: *Da potestatem puero tuo; salvum fac filium ancillae tuae (Psal. LXXXV).*

Et nos testes sumus horum verborum, et Spiritus sanctus quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi. Nos sumus testes, quia gloriam resurrectionis ejus vidimus, quia ascendentem in coelos oculis prosecuti sumus.

Testis est et Spiritus sanctus, quia ut magnalia Dei vobis licet resultantibus invincibiliter praedicemus, ipse nos sua praesentia roboravit, ipse in nobis loquens haec quoque verba formavit. Et hoc est quod eis Dominus promisit dicens: *Cum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, et vos testimonium perhibebitis (Joan. XV),* id est, ille vos inspirando ut loquamini, vos autem foras testimonium loquendo, perhibebitis de me.

Surgens autem quidam in concilio Pharisaeus, nomine Gamaliel, legis doctor, etc. De hoc Gamaliele et in libro sancti Clementis legimus, quia discipulus apostolorum occulte fuerit, sed eorum consilio inter Judaeos ad mitigandum eorum furorem, ubi necessitas ingrueret, sit manere praeceptus; sed hoc ita esse veraciter gestum certissime hodie per

revelationem reliquiarum beatissimi protomartyris Stephani cunctis late Christi Ecclesiae innotuit, quae per eundem virum divina dispositione facta est. Apparuit namque in visione sancto Dei famulo et presbytero Luciano, ut idem Lucianus presbyter postmodum omnibus Ecclesiis scripsit; et ubi sanctus Stephanus esset tumultus, simul et Nicodemus, qui Dominum cum Joseph sepelivit, necnon et ipse Gamaliel cum filio suo Abibam, suavissima ostensione perdocuit.

Post hunc exstitit Judas Galilaeus in diebus professionis. In Graeco habetur, *In diebus ἀπογραφῆς*, hoc est, *in diebus conscriptionis census*, quomodo etiam in historia ecclesiastica Latine interpretatum habemus.

Et nunc itaque dico vobis: Discedite ab hominibus istis, et sinite illos. In Graeco plus habetur: *Non coinquinantes manus vestras.*

Si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere eos. Et in Graeco hic plus habetur: *Neque vos, neque principes vestri.*

Ne forte et Deo repugnare inveniimini. Pro eo quod nos habemus *Deo repugnare*, vel, sicut quidam interpretati sunt, *Deo repugnantes*, in Graeco unum nomen est positum, θεομάχοι. Quod ideo commemorandum putavi, ut cum in historiis θεομάχος aut θεομαχίαν invenimus, virtutem nominis certius scire possimus.

CAPUT VI.

Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, et orantes imposuerunt eis manus. Non illi qui eos statuerunt, sed apostoli, imposuerunt eis manus. Etenim communis quidem dispensatio exigebat ut ministri pro viduis viri eligerentur; verum ubi inventi sunt qui digni ad hoc ministerium esse viderentur, crescente gradatim, ut solet, providentia consilii salutaris, placuit eosdem lectores ipsos altaris quoque sacri ac dominici sanguinis, sicut et refectionis mensaeque communis multitudinis credentium ministros ordinari: quod probatum est verbo quo dictum est: *Et orantes imposuerunt eis manus.* Hoc etenim proprium est eorum qui de communi fidelium numero ad sacrosancti altaris promoventur officium.

Stephanus autem plenus gratia et fortitudine faciebat prodigia et signa magna in populo. In Graeco habetur additum *In nomine Domini nostri Jesu Christi.* Scripsi autem in praecedenti libro Stephanum interpretari coronatum, nec longe est a vero quod scripsi. Verum solertius ediscens, inveni non coronatum Graece, sed coronam significare Stephanum. Est enim hoc nomen generis masculini apud eos, ideoque viro conveniens; coronatum autem στεφανηφόρον appellari, quasi, coronam ferentem. Denique in psalmo ubi canimus: *Benedices coronam anni benignitatis tuae (Psal. LXIV)*, versus ille apud Graecos ita incipit εὐλογήσεις τὸν στέφανον. Cujus mysterium nominis pulchre exponens Eusebius: «Statim, inquit, post ordinationem suam lapidatus ab his qui et Dominum occiderunt, per quod et nominis sui Stephano corona datur a Christo.» Vocatur autem corona apud Graecos etiam neutro genere στέμμα. Quod ideo commemorationem putavi, quia saepe Latinis etiam libris nomen hoc inditum reperimus.

*Surrexerunt autem quidam de synagoga, quae appellatur libertinorum et Cyrenensium, etc. Et in ipso Graeco nomen libertinorum scriptum est. Dicuntur autem libertini filii libertorum, hoc est, eorum qui post servitutem manumissi ac libertate donati sunt. Constat ergo quia de servili erant stirpe procreati, qui primi adversus fidem Christi rebellarunt; qui etsi emancipati sunt a dominis hominibus, servi tamen esse peccati nequaquam destiterunt. In quorum persona decenter figurati sunt nequissimi fidei et totius sanctitatis persecutores haeretici, de quibus ait Petrus: *Superbia enim vanitatis loquentes, pelliciunt in desideriis carnis luxuriae eos qui paululum effugiunt, qui in errore conversantur, libertatem illis promittentes, cum ipsi servi sint corruptionis* (II Petr. II). Cui nimirum servituti contraria est libertas Spiritus, quam habebant Beroenses, in quorum laude praedicantibus Paulo et Sila dicitur: *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicae, qui susceperunt verbum cum omni aviditate, quotidie scrutantes Scripturas.**

Et non poterant resistere sapientiae, et Spiritui sancto qui loquebatur. In Graeco habetur plus: Et non poterant resistere sapientiae, quae erat in eo, et Spiritui sancto qui loquebatur: propter quod redarguerentur ab eo cum omni fiducia. Cum ergo non possent contradicere veritati, tunc submiserunt viros qui dicerent, etc.

CAPUT VII.

Dixit autem princeps sacerdotum. In Graeco additum est Stephano; ac deinde subjunctum: Si haec ita se habent.

Qui ait: Viri fratres et patres, audite: Deus gloriae apparuit patri nostro Abraham. Quia beatus Stephanus insimulabatur dixisse verba blasphemiae in Moysen et Deum, in ipso initio sui sermonis vigilantissime illorum calumniae occurrit dicens, ipsum Deum, qui loquebatur patribus et prophetis, Deum esse majestatis et gloriae. Qui etiam ubi ad Moysi usque tempora loquendo pervenit; ipsum quidem dignis laudibus extulit; sed illos rebelles, ejusque verbis semper inobedientes exstitisse probavit. Sed notandum, quanta utatur arte loquendi; sic etenim ad suos persecutores coepit loqui, quasi timeret eos: *Viri fratres et patres, audite.* Quid lenius, quid clementius conciliabat auditorem, quam ut commendaret Salvatorem? Blande coepit, ut diu audiretur. Et quia hic fuerat accusatus, quod verba dixerit contra Deum et legem, sicut verum se Deum praedicare principio monstravit concionis, ita quoque legislationem illis exposuit, ut ejus legis esset praedicator, cujus accusabatur esse vastator. Verum in processu sermonis cum errores eorum et novos redargueret et veteres, manifestissime quantae auctoritatis animum haberet, quantum a timore inimici libera esset sua anima perdocuit.

Et positi sunt in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti. In Graeco habetur *Pater noster Abraham*, quod ipsum beatus Stephanus auditoribus blandiendo, ut diutius ac libentius audiretur adjecit.

Cum appropinquaret autem tempus remissionis, quam confessus erat Deus Abrahae. Melius habetur in Graeco: *Quam pollicitus erat Deus Abrahae.*

Et accedente illo ut consideraret, facta est vox Domini: Ego Deus patrum tuorum. In Graeco ita scriptum est: *Facta est vox de coelo dicens ad eum: Ego sum Deus fratrum tuorum, solve calceamenta de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est.* Hic locus juxta moralem sensum hoc admonet, ut stantes in Ecclesia, quae merito terra sancta vocatur, mortuis operibus renuntiemus.

Et tradidit eos servire militiae coeli, sicut scriptum est in libro Prophetarum. Numero singulari dicit quia duodecim prophetarum unus apud Hebraeos liber est, et non libri duodecim, juxta numerum eorundem prophetarum. Militia coeli autem aliquando quidem angelorum exercitus appellatur: hoc tamen in loco videtur consequentius, quia militiam coeli sidera dixerit, cum protinus addit testimonium prophetae, in quo sidus Dei sui pro Deo; tabernaculum Moloch, pro tabernaculo Dei veri suscepisse coarguuntur

Dura cervice et incircumcisi cordibus et auribus, vos semper Spiritui sancto restitistis. Ostendit eis circumcisionem praeputii, de qua contra gratiam Evangelii gloriabantur nihil valere ad salutem, qui cogitationem et auditum habere probabantur immundum. Et simul haec loquendo quasi interpretans exponit eis quid significaverit Angelus, cum Moysi in igne flammae rubi apparuit, ita ut rubus arderet nec combureretur. Ignis namque Spiritum sanctum designat; rubus, quod est genus quoddam spinarum, peccata illius populi figurate denuntiabat. Apparuit ergo Moysi Dominus in rubo ignem habente, sed non combusta, ut indicaret quod ipse quidem cum illustratione atque ardore sancti Spiritus ad erudiendum populum veniret, nec tamen peccata ejusdem populi esset consumpturus, quin potius ejus

piis beneficiis ille densissimis suae nequitiae spinetis semper obsisteret.

Ecce video coelos apertos. Quod Latine dicimus *video*, Graece dicitur θεωρῶ, a quo verbo derivatum est nomen theoriae, id est contemplativae vitae. Per quam nonnulli electorum, in hac adhuc vita retenti, mundato diligentius oculo cordis, futurae vitae gaudia speculari divinitus sublimati, meruerunt, quomodo in praesenti sanctus Stephanus, quomodo Paulus, quando ad tertium coelum raptus est, et multi alii alias. Unde etiam Deus Graece Θεὸς vocatur, eo quod universa videat, omniaque nuda et aperta sint oculis ejus.

Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et cum hoc dixisset, obdormivit. Pulchre dicit *obdormivit*, et non dixit *Mortuus est*. Obtulit enim sacrificium dilectionis, et obdormivit in spe resurrectionis.

CAPUT VIII.

Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quae erat Jerosolymis, et omnes dispersi erant per regiones Judaeae et Samariae praeter apostolos. Si dispersa Ecclesia apostoli remanserunt in Jerusalem, ut Lucas ait, constat quia mendacium scripsit ille qui ex persona Melitonis episcopi Asiae librum exponens de obitu beatae Genitricis Dei, dicit quod secundo post ascensionem Domini anno apostoli fuerint omnes toto orbe ad praedicandum in suam quisque provinciam divisi: qui universi, appropinquante obitu beatae

Mariae, de locis in quibus praedicabant verbum Dei, elevati in nubibus rapti sunt Jerosolymam, ac depositi ante ostium domus ejus, inter quos etiam Paulus, nuper ex persecutore ad fidem Christi conversus, qui assumptus est cum Barnaba in ministerium gentium: quae scriptura etiam specialiter de Joanne apostolo refert, quod eo tempore Ephesi praedicaverit: quae cuncta verbis beati Lucae aperte contradicunt, quibus narrat apostolos, caeteris fidelibus a Jerosolymis propulsis, remansisse ibidem, et praedicasse per omnia, donec Ecclesia per totam Judaeam et Samariam et Galilaeam pacem haberet. Quod in uno anno perfici non potuisse nulli dubium est. Qui etiam manifeste insinuat Paulum non secundo post ascensionem Domini anno, sed longo post tempore in ministerium gentium cum Barnaba ordinatum. Absit autem ut credamus beatum Joannem apostolum, cui Dominus in cruce matrem suam virginem virgini commendavit, post unum annum recessisse, et eam reliquisse solam, ac tanto tempore dejectam, ut etiam corpus suum defunctae timeret ab hostibus esse comburendum; eumque, postquam raptus est in nubibus, ad se redisse velut oblitum sive incuriosum sui, sollicita precaretur dicens: «Rogo te, fili Joannes, ut memor sis verbi magistri tui Domini mei Jesu Christi, qui me commendavit tibi. Ecce enim vocata ingrediar viam universae terrae. Audivi autem consilia Judaeorum dicentium: Exspectemus diem quando moriatur quae portavit Jesum Nazarenum, et corpus ejus comburamus; nunc ergo, fili, curam habeto exsequiarum mearum.» Haec ideo commemorare curavi, quia nonnullos novi praefato volumini contra auctoritatem beati Lucae incauta temeritate assensum praebere.

Curaverunt autem viri timorati Stephanum, et fecerunt planctum magnum super illum. Hujus planctus et interfectionis beati Stephani bene meminit liber revelationis reliquiarum ejus, cujus et supra mentionem fecimus, in qua refertur Gamaliel dixisse in visione inter alia Luciano presbytero: «Ego sum Gamaliel, qui Paulum Christi apostolum nutriti, et legem docui in Jerusalem. Hic mecum in Orientali parte monumenti jacet; ipse est dominus meus Stephanus, qui lapidatus est a Judaeis et principibus sacerdotum in Jerusalem pro fide Christi foras portam quae est ad Aquilonem, quae ducit ad Cedar; ubi die ac nocte jacuit projectus, ut sepultura ei non daretur, secundum mandatum impiorum principum, ut a feris consumeretur corpus ejus. Ex Dei autem voluntate non tetigit eum unus ex his, non fera, non avis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Christi ministerio, et festinans habere mercedem et partem cum sancto viro fidei, misi per noctem quantos noveram religiosos, et in Christo Jesu credentes, habitantes in Jerusalem in medio Judaeorum: et hortatus sum eos, et necessaria substantiae ministravi, ac persuasi illis occulte ire, ut portarent ejus corpus meo vehiculo in villam meam, hoc est, in Caphar Gamalan (quod interpretatur, *villa Gamalielis*), viginta millia habens a civitate; et ibi feci illi planctum fieri diebus quadraginta quinque, et poni eum in meo monumento novo in Orientali theca, et praecepi eis quaecunque necessaria erant, pro ejus planctu ex meo dari.»

Igitur qui dispersi erant, pertransibant evangelizantes verbum Dei. Pro *dispersi*, in Graeco habetur *disseminati*, id est, disparentes . Nam ipsi erant de quibus dixit Isaias: *Omnes qui viderint eos, cognoscent illos*, quia isti sunt semen cui

benedixit Dominus, et de quibus Dominus in parabola Evangelii: *Semen autem bonum, hi sunt filii regni* (**Matth. XIII**). Disseminatum est ergo hoc semen per regiones ut messis fidei, quae in Jerosolymis coepta est, primo Judaeam et Samariam, deinde totum orbem impleret. Denique de eisdem dispersis sive potius disseminatis in sequentibus legimus quia non solum Judaeis, sed et Graecis loquebantur verbum, nascentisque in Antiochia Ecclesiae per hos nobilissima sunt fundamenta posita.

Philippus autem descenderat in civitatem Samariae, et praedicabat illis Christum. Et hic ex numero disseminatorum erat, qui primus Samariae Christum praedicabat, coeptumque per diaconum, quod ait apostolis Christus: *Et eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judaea et Samaria* (**Act. I**).

Vir autem quidam, qui ante fuerat in civitate magus seducens gentem Samariae. Pro eo quod est *seducens*, in Graeco scriptum est ἐξιστῶν, quod significat in exstasin, id est, mentis excessum, sive stuporem et admirationem, convertens, per ostenta videlicet praestigiorum suorum.

Cui auscultabant omnes a minimo usque ad maximum, dicentes: Hic est virtus Dei. HIC, non adverbium loci, sed pronomen est. Quasi diceretur: Iste est virtus Dei.

Pecunia tua tecum sit in perditione. Rectius scribitur, *in perditionem*, juxta auctoritatem Graecam, quam *in perditione*. Neque enim in ea perditione, qua homo nefarius erat damnandus, pecunia ejus simul erat cum illo futura, sed pecunia quam pro sacrilego mercatu offerebat apostolis, secum retinere, illis accipere nolentibus, jussus est, et hoc in

perditionem sui, ut hujus nimirum causa pecuniae, quam ob injustam emptionem congregaverat, poenas lueret aeternas.

CAPUT IX.

Ecce enim orat, et videt virum Ananiam nomine introeuntem et imponentem sibi manus. In Graeco habetur ita: *Et vidit in visu virum*, hoc est, ἐν ὁράματι, quod nomen et Juvenus presbyter in evangelico carmine posuit dicens: Horematis hujusce expertes reddite cunctos.

Apparet ergo quia per triduum illud, quo caecatus futuram lucis gratiam exspectabat, nequaquam otiosus torpebat, sed divina potius illustratione sublimatus arcana coelestia rimabatur; estque, ni fallor, credibile, quod eo tempore mysterium evangelicae dispensationis edoctus fuerit, de quo ipse gloriatur ad Galatas dicens: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi (Galat. I).* Et paulo post: *Cum autem placuit ei qui me segregavit de utero matris meae, et vocavit in gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me, ut evangelizarem illum in gentibus, continuo non acquievi carni et sanguini, neque veni Jerosolymam, etc. (Ibid.).* Sed et hujus libelli textus quo subditur: *Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot, et continuo in synagogis praedicabat eis Jesum, quoniam hic est Filius Dei (Act. IX),* nequaquam eum ab hominibus aliquid didicisse asseverat, sed tantum post baptismum statim doctoris eximii ministerium suscepisse

confirmat. Illi utique comparandus, de quo scriptum est: *Quia eloquium Domini inflammavit eum (Psal. CIV).*

Consilium fecerunt Judaei, ut eum interficerent. Notae factae sunt autem Paulo insidiae eorum; custodiebant autem et portas civitatis die ac nocte, ut eum interficerent. Non Judaei custodiebant, sed ipsi cives cum rege suo Aretha, ut ipse qui obsessus est et evasit Apostolus scribit ad Galatas. Et gentiles namque et Judaei quamvis inter se discordent, in Christianorum semper insecutione concordant.

Cum autem venisset in Jerusalem, tentabat jungere se discipulis. In hoc versu in Graeco Pauli nomen est appositum: *Cum venisset autem Paulus in Jerusalem*, non quia illo adhuc tempore sic vocaretur, priusquam Sergium Paulum, Cypri proconsulem ad fidem Christi converteret, sed praeoccupando nunc ita vocatur, opportune dicente beato Luca: ibi praesignare, quia Paulus esset vocandus, ubi eum primo post conversionem Jerosolymam venire, et apostolis junctum esse narraret, ut unde paulo ante superbus Ecclesiae persecutor exierat, ille nunc humilis Ecclesiae propugnator intraret. Nam quia *paulum* Latine *modicum* significat, jure Paulus ille vocari maluit, qui inter maximas virtutum operationes humilis permanere non omisit. Neque enim putandum est Paulum sive Petrum Hebraea, et non potius Latina vel Graeca esse vocabula, cum constet Hebraeos *p* litteram non habere omnibus modis.

Barnabas autem apprehensum eum duxit ad apostolos, et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, etc. Quando haec facta sint, et ad quos apostolos Paulum deduxerit Barnabas, ipse Paulus ostendit, scribens ad Galatas: *Cum*

autem placuit ei qui me segregavit de utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me, et caetera, usque dum ait: Deinde post annos tres veni Jerosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus XV. Alium autem apostolorum neminem vidi, nisi Jacobum fratrem Domini (Galat. I). Quod ergo Lucas subsequenter dicit: Erat autem cum illis intrans et exiens in Jerusalem, hoc per dies quindecim quibus se cum Petro et Jacobo mansisse asseverat, actitatum esse credibile est. Et quod sequitur, ipse in Epistola: Deinde veni in partes Syriae et Ciliciae (Galat. I), et hoc quomodo sit factum, Lucas sic consequenter insinuat dicens: Loquebatur quoque et disputabat cum Graecis, illi autem quaerebant occidere eum. Quod cum cognovissent fratres, deduxerunt eum Caesaream, et dimiserunt Tharsum. Haec est enim civitas Ciliciae, et Caesarea quoque Philippi civitas est Syriae. Quodque adjungit: Erat autem ignotus facie Ecclesiis Judaeae, quae erant in Christo; tantum autem auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat (Ibid.). Hoc est, quod hic Lucas praemisit, quia tentabat se jungere discipulis, et omnes timebant eum, non credentes quia esset discipulus, donec Barnaba narrante didicerunt. Cum ergo constet quod Paulus post annos tres suae conversionis venerit Jerosolymam, et apostolorum fuerit numero sociatus, existens adhuc, ut ipse scribit, ignotus facie Ecclesiis Judaeae, quae erant in Christo, errant multum qui apocryphorum libros sectando putant eum, secundo post passionem Domini anno, in apostolatam gentium cum Barnaba jam fuisse ordinatum.

Ecclesia quidem per totam Judaeam et Galilaeam et Samariam habebat pacem. Ubi Latine dicitur *per totam*, in Graeco habetur καθ' ὅλης. Unde notandum quod ex eo catholica cognominatur Ecclesia, quod per totum orbem diffusa in una pace versatur.

Et consolatione sancti Spiritus replebatur, sive multiplicabatur, ut in Graeco scriptum est. Pro eo quod nos dicimus *consolatione*, Graece dicitur παρακλήσει: unde claret manifeste, quod ideo Spiritus sanctus Paracletus cognominatur, quia, fidelium corda illustrans, Ecclesiam toto orbe multiplicat, et sua gratia replet.

CAPUT X.

Et accersi Simonem, qui cognominatur Petrus; hic hospitatur apud Simonem quemdam coriarium, cujus domus est juxta mare. Omnia plena figuris spiritualibus in Scriptura sancta, etiam nomina et positio locorum. Hospitatur Petrus in domo Simonis, id est, obedientis; et ipse est corarius, quia doctor Ecclesiae; ibi gratam habet mansionem et hospitium dilectum, ubi obedientes invenerit auditores, ubi eos qui castigent corpus suum, et servituti subjiciant (**I Cor. IX**); qui a Deo muniti in virtutum arce consistent, ut omnes saeculi labentis undas transgressi tranquilla mentis libertate despiciant. Hoc enim est, Simonem coriarium domum, in qua Petrum recipiat in una parte civitatis, quae est juxta mare, habere, perfectos verbi auditores illa in sancta Ecclesia conversationem tenere,

quae vel fluxam saeculi gloriam, vel temporales ac volubiles ejus terrores, una fidei non fictae constantia spernant.

Cecidit super eum mentis excessus, et vidit coelum apertum. Apertio coeli futuram jam proxime gentibus revelationem coelestium sacramentorum, et ipsum regni coelestis pandendum designat introitum.

Surge, Petre, occide et manduca. Quod Latine dicitur *occide*, hoc Graece hoc in loco dicitur θύσον, quod non generale occisionis verbum est, sed illius occisionis proprium, quo hostiae Deo immolantur. Nam et hostia sive sacrificium Graece θυσία, et altare θυσιαστήριον vocatur. Et in psalmo ubi canimus: *Sacrificate sacrificium justitiae (Psal. IV)*, Graece dicitur, θύσατε θυσίαν, et, *Immola Deo sacrificium laudis (Ibid.)*, θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν. Juxta hanc ergo significationem dicitur Petro: θύσον *et manduca*, quod noster interpretes transtulit *Occide et manduca*. Aequae autem interpretari poterat *Immola et manduca*, ut intelligeret ad hoc sibi oblata coelitus diversi generis animantia, ut eos qui per hujusmodi animantia designabantur, praedicando hostiam Domini faceret, erutos videlicet de noxia vita paternae traditionis, atque in novam vitam divinae servitutis per sacramenta Dominicae passionis translatos.

Quae Deus purificavit, tu commune ne dixeris. Facilis quidem hujus divinae vocis patet sensus, quia gentiles quos Petrus adhuc immundos putabat, interna sui Conditoris provisio jam inter mundos computabat. Sed notanda Scripturae sanctae consuetudo, quae immunda solet appellare communia, quia nimirum qui variis servire vult illecebris, mundus esse non valet, dicente Scriptura: *Nemo potest duobus dominis*

servire (Matth. VI). Et iterum: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Luc. IV). Qui ergo mundus esse desiderat, non diversis et multifariis cogitationibus mentem dividat, sed in sola sui Conditoris sequenda voluntate se constringat.

Et Cornelius ait: A nudiusquarta die usque in hanc horam orans eram hora nona in domo mea. In Graeco plenius et apertius scriptum est: A quarta die usque in hanc horam eram jejunans et adorans, a sexta hora usque ad nonam. Ubi aperte ostenditur quia quarta die antequam haec cum Petro loqueretur, jejunus ad horam usque nonam permanebat; et ut jejunium Deo acceptabile fieri posset, a sexta diei hora usque ad nonam, devotis precibus agebat; ideoque quod tanta jejunii et orationis instantia quaerebat, obtinere promeruit.

Hic hospitatur in domo Simonis coriarii juxta mare. Confestim ergo misi ad te, et tu bene fecisti veniendo. Sequitur in Graeco: Qui cum advenerit, loquetur tibi.

Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audite omnia quaecunque tibi praecepta sunt a Domino. In Graeco habetur: In conspectu Dei adsumus. Quod recte dicebatur ab eo qui promptum habebat animum divinae voluntati, mox ut eam disceret, obtemperare, et ejus ubique majestatem credebat esse praesentem.

Nobis qui manducavimus et bibimus cum illo, postquam resurrexit a mortuis. In Graeco additum est Per dies quadraginta; et sanctus Augustinus in suo Codice ita haberi declaravit, atque exponendo subjunxit: «Non quod quotidie per dies quadraginta cum illo manducassent atque bibissent.

Nam erit contrarium Joanni, qui octo dies illos interposuit, quibus eis visus non est, ut tertio manifestaretur ad mare Tiberiadis.» Cujus sacramentum refectionis simul et jejunii ejus per totidem dies alibi exponens ait: «Jejunavit cum tentaretur ante mortem, cibo adhuc indigens; manducavit autem et bibit, cum glorificaretur, jam cibo non indigens. Illic enim ostendebat in se laborem nostrum, hic autem in nobis suam consolationem quadragenis diebus utrumque definiens. Nam quadraginta diebus jejunavit, cum tentaretur in eremo, sicut in Evangelio scriptum est, ante mortem carnis suae; et rursus quadraginta diebus cum discipulis fuit intrans et exiens, manducans et bibens post resurrectionem carnis suae.» Quo numero quadragesimo hujus saeculi significari videtur excursus, in his qui vocantur per gratiam ad eum, qui non venit legem solvere, sed adimplere. Decem namque praecepta sunt legis jam Christi gratia diffusa per mundum, et quadripartitus est mundus, et decem quadruplicata quadraginta faciunt, quoniam qui redempti sunt a Domino, de regionibus congregavit eos, ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et mari (**Psal. CVI**). Jejunans itaque quadraginta diebus ante mortem carnis velut clamabat: *Abstinete vos a desideriiis hujus saeculi* (**I Petr. II**): manducans autem et bibens quadraginta diebus post resurrectionem carnis velut clamabat: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi*. Jejunium quippe est in tribulatione certaminis, quoniam qui in agone est ab omnibus abstinens est; cibus autem in spe pacis, quae perfecta non erit, nisi cum corpus nostrum cujus exspectamus redemptionem, induerit immortalitatem, quod nondum adipiscendo gloriamur, sed sperando jam pascimur. Utrumque Apostolus simul nos agere ostendit dicens: *Spe gaudentes, in tribulatione*

patientes, tanquam illud esset in cibo, hoc in jejunio. Simul enim cum viam Domini carpinus, et a vanitate praesentis saeculi jejunamus, et futuri promissione reficimur, hic non apponentes cor, illic pascentes sursum.

Et stupuerunt ex circumcissione fideles qui venerant cum Petro, quia et in gentibus donum sancti Spiritus effusum est. Audiebant enim illos loquentes linguis, etc. Huic simile est illud ejusdem apostoli Petri, cum rationem redderet Judaeis, quare in circumcisis sacramenta baptismi commisisset.

Si ergo, inquit, aequale donum dedit illis Deus, sicut et nobis, etc. Et multa alia sunt testimonia Scripturarum, quae concorditer attestantur donum Dei esse Spiritum sanctum, in quantum datur eis qui per eum diligunt Deum. In tantum ergo donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur; apud se autem Deus est, etsi nemini detur, quia Deus erat Patri et Filio coaeternus, antequam cuiquam daretur; nec quia illi dant, ipse datur, ideo minor est illis. Ita enim datur, sicut Dei donum, ut etiam seipsum det sicut Deus. *Spiritus enim ubi vult spirat (Joan. III).*

CAPUT XI.

Discipuli autem prout quis habebat, proposuerunt in ministerium mittere habitantibus in Judaea fratribus. Quod et fecerunt mittentes ad seniores per manus Barnabae et Pauli. Videntur hic male intelligentibus discipuli non servasse mandatum Domini, quo ait: *Nolite solliciti esse de crastino (Matth. VI),* vel quod Paulus saepe de se ipso

testatur, quod manibus suis operatus est, ne quem gravaret, non videtur juxta mandatum Domini imitatus volatilia coeli et lilia agri. Sed his et hujusmodi Scripturarum locis satis apparet Dominum nostrum non hoc improbare, si quis humano more ista procuret; sed si quis propter ista Deo militet, ut in operibus suis non regnum Dei, sed istorum acquisitionem intueatur. Ad hanc ergo regulam hoc totum praeceptum redigitur, ut etiam in istorum provisione regnum Dei cogitemus, in militia vero regni Dei ista non cogitemus.

CAPUT XII.

Praecingere, et calcea te caligulas tuas. Pro caliculis sive caligis, ut quidam Codices habent, in Graeco sandalia habentur. Calciamenti genus in Evangelio legimus apostolis esse permissum, non utique absque figura mystici sensus. Habebant enim pedem apostoli nec tectum neque nudum ad terram, ut admonerentur neque occultandum esse evangelium, neque terrenis commodis impendendum, ut possit esse quod scriptum est: *Quam speciosi super montes pedes evangelizantium bona!*

Seditque pro tribunali, et concionabatur ad eos. Pro tribunali, dicit in tribunali. Est enim Latinae consuetudinis, ut in hoc nomine ponant *pro*, ut significant *in*.

CAPUT XIII.

Dixit Spiritus sanctus: Segregate mihi Barnabam et Paulum in opus ad quod assumpsi eos. Hoc post mortem Herodis factum esse videtur, qui mortuus est tertio Claudii principis anno, qui, est juxta fidem chronicorum, tertius decimus a passione Domini annus. Cum ergo constet Paulum cum Barnaba post tantum tempus peractae dominicae passionis in apostolatum esse segregatum, patet profecto eos multum errare, qui librum cujus supra meminimus de obitu sanctae Mariae composuerunt vel susceperunt. Scriptum namque est in eodem figmento, ut saepe commemoravimus, quod secundo anno post ascensionem Domini, cum moritura esset eadem beatissima Dei genitrix, apostoli jam tunc per orbem ad praedicandum dispersi, subito ad eam visitandam omnes in nube rapti convenerint; in quibus et Paulus nuper ad fidem conversus, ac mox cum Barnaba gentium factus apostolus. Quod longe aliter factum esse, id est, non eum secundo anno post passionem Domini, sed decimo tertio esse ordinatum apostolum, omnis qui beato Lucae credit, intelligit; ac per hoc praefatum de obitu beatae Mariae libellum, cum manifeste erret in tempore, in caeteris quoque suspectae fidei esse comperit.

Invenerunt quemdam virum magum, pseudoprophetam Judaeum, cui nomen erat Barjesu. In Graeco habetur plus: *Quod interpretatur Elimas.*

Resistebat autem illis Elimas magus (sic enim interpretatur nomen ejus) quaerens avertere proconsulem a fide. Et hic quoque in Graeco habetur plus: *Quoniam audiebat libenter eos.*

*Saulus autem, qui est Paulus, repletus Spiritu sancto, et caetera. Quomodo Barnabae mox post abrenuntiationem mutatum est nomen, ut pro Joseph vocaretur Barnabas, id est, pro aucto, filius consolationis. Postquam enim auctus et appositus est numero electorum, continuo per acceptam Spiritus gratiam filius παρακλήσεως, id est, consolationis et vocari et esse meruit; ita Saulus post acceptum apostolatus gradum Pauli nomen accepit. Quia enim de superbo humilis factus fuerat, recte pro Saulo Paulus vocatus est: Saulus quippe pro Saule impio et persecutore rege, Paulus vero ab humili spiritu et modico nominatur. Paululum enim Modicum est. Unde nomen suum quodammodo interpretans ipse dicebat: *Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei (I Cor. XV).**

Et confestim cecidit in eum caligo et tenebrae. Nomen tenebrarum in Graeco singulari numero positum est σκότος, quod Latinus interpretes ideo non est secutus, quia nomen hoc Latine singularem numerum non habet quod idem et supra similiter positum docuimus.

Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum quasi post quadringentos et quinquaginta annos, et post haec dedit iudices. Quomodo hic numerus possit intelligi in praecedenti libro nostrae expositionis, diximus. Sed sciendum quod in Graeco aliter scriptum est: *Et destruens gentes in terra Chanaan septem, sorte distribuit eis terram eorum. Et post haec quasi annos quadringentos et quinquaginta, dedit eis iudices usque ad Samuel prophetam.* Quod quomodo conveniat sententiae, quae in libro Regum continetur, quia ab exitu Israelis ex Aegypto

usque ad aedificationem templi, fuerint anni quadringenti nonaginta, non est nostrae facultatis exponere, nisi forte vulgarem in loquendo famam secutus est, quod fecisse beatus Stephanus in concione cum Judaeis habita de sepultura duodecim patriarcharum probatur

Et dedit illis Deus Saul filium Cis, virum de tribu Benjamin annis quadraginta. Et hoc in loco de regno Saulis videtur apostolus vulgi opinionem secutus, sicut in praecedenti libro jam diximus; verum quod ibi dixi, quia Eusebius Josephum secutus principatui Samuelis et Saulis quadraginta annos dederit, aequali inter eos numero dispertitos, postmodum historias Josephi diligentius ex tempore perspicuens, vidi quod non ipse quadraginta annos ei praefatae aetatis scripserit, sed duodecim tantum Samueli, viginti autem annos assignaverit Sauli. Sed et, relectis solertius libris Chronicorum, animadverti quare Eusebius hoc loco auctoritatem Josephi sequi noluerit, sicut nec in annis Josue, cui cum Josephus viginti sex annos tribuat, ipse potius viginti septem annotandos putavit. Hoc ergo in causa fuit, quia si illum sequeretur nequaquam praescriptum quadringentorum et octoginta annorum numerum ab exitu Israelis ex Aegypto, usque dum templum aedificari inciperet, plenum posset habere, sed decem minus annos ejusdem aetatis in suis Codicibus inveniret. Quod ideo passus est, quia Septuaginta interpretes sequens, Ahialon judicem, qui post Abessam decem annis populum rexit, in suis Chronicis ponere supersedit. Verum deprehendens decem sibi annos praefiniti calculi in historia sacra juxta Editionem, quam sequebatur, deesse, curavit hos de suo, ubi commodum et historiae sacrae minus contrarium videbatur, adjicere. Adjicit ergo temporibus

Josue annum unum, temporibus Samuelis et Saulis anno octavo, et ut decimus numerus impleatur, quartum ipsum annum regni Salomonis, in quo templum aedificari coeptum est, annumerat: quod non esse faciendum quisquis Hebraicam veritatem sequitur invenit. Quod autem ipse in praecedente libro scripsi, judices populum a Moyse usque ad Samuel trecentis et nonaginta sex annis rexisse, Chronicorum auctoritatem secutus sum, necdum anni advertens eam Hebraicae veritati non esse consonam.

Dicebat: Quem me arbitramini esse, non sum ego. In Graeco plenius dicitur: Non sum ego Christus.

Viri fratres, filii generis Abrahae, et qui in vobis timent Deum. In Graeco habetur additum Audite.

Et nos vobis annuntiamus eam quae ad patres nostros repromissio facta est, quoniam Deus hanc adimplevit filiis nostris. In Graeco consequentius legitur: Quoniam Deus hanc adimplevit filiis eorum. Sequitur:

Resuscitans Jesum, sicut et in psalmo secundo scriptum est. Hujus loci sanctus Pater Hilarius ita meminit: «Sed id quod nunc in psalmo est: Filius meus es tu, ego hodie genui te (Psal. II), non ad Virginis partum, neque ad lavacri regenerationem, sed Primogenitum a mortuis pertinere, apostolica auctoritas est. Namque in libro Actuum apostolorum ita dictum est: Nos vobis evangelizamus eam, quae ad patres nostros facta est repromissio; hanc Deus explevit filiis nostris, suscitans Dominum nostrum Jesum Christum, sicut et in psalmo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te, cum suscitavit eum a mortuis, amplius non

regressurum in interitum (Act. XII). Vox ergo haec Dei Patris secundum Apostolum in die resurrectionis existi.» Et paulo post commemorata Apostoli sententia, qua dicit de illo: Qui cum in forma Dei esset, non rapinam existimavit se esse aequalem Deo, sed se exinanivit formam servi accipiens (Philipp. II), et caetera: «Et in gloria, inquit, Dei Patris hodie genitus nascitur, id est, in manentem antea Dei formam per praemium mortis formae servilis assumptio honestatur, fitque sub tempore nova, nec tamen inusitata nativitas, cum ad resumendam gloriam Dei Patris, qui ex forma Dei in forma servi erat repertus, primogenitus ex mortuis nasceretur.»

Videte, contemptores, et admiramini, et disperdimini. In Graeco ita scriptum est: Audite, contemptores, et admiramini; respicite, et disperdimini.

Qui loquentes suadebant eis ut permanerent in gratia Dei. Hinc in Graeco sequitur versus, quem nostri Codices non habent: Factum est autem per universam civitatem diffamari verbum, ac deinde quod et nos habemus, adjungitur: Sequenti Sabbato pene universa civitas convenit audire verbum Dei.

CAPUT XIV.

Sacerdos quoque Jovis, qui erat ante civitatem, tauros et coronas ante januas afferens, etc. Moris erat gentilium, teste Plinio, ut deorum suorum honori sacrificantes, sumerent coronas victimis simul coronatis.

Supervenerunt autem quidam ab Antiochia et Iconia Judaei. In Graeco ita incipit haec narratio: Demorantibus autem eis et docentibus, supervenerunt autem quidam ab Antiochia et Iconia Judaei.

CAPUT XV.

Nunc ergo quid tentatis Deum imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus. Constat multipliciter intelligendum quod dictum est: Non tentabis Dominum Deum tuum (Matth. IV). Et ille ergo tentat Deum, qui aliter quam ipse praecepit famulari ac placere nititur, qui praecepta ejus absque auxilio gratiae ejus servare se posse confidit. Verum beatus Petrus gravissimum legis observantiae jugum vult cervicibus discipulorum tollere, ut eis suave jugum evangelicae libertatis imponat. De quo et Paulus ejusdem gratiae consortibus ait: Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba Pater (Rom. VIII).

Ut abstineant se a contaminationibus simulacrorum, et fornicatione, et suffocatis et sanguine. Suffocatum morticinum dicit, de quo Ezechiel scribit: Omne morticinum et captum a bestia, et de avibus et pecoribus non comedent sacerdotes (Ezech. XLIV). Quod exponens Hieronymus: «Et juxta litteram, inquit, omni generi electo regali et sacerdotali, quod proprie ad Christianos refertur, qui uncti sunt oleo spiritali, de quo scriptum est: Unxit te Deus, Deus tuus oleo

laetitiae prae consortibus tuis, haec praecepta conveniunt, ut morticinum non comedant tam de avibus quam de pecoribus, cujus nequaquam sanguis effusus est, quod in Actibus apostolorum dicitur suffocatum; et quae necessario observanda apostolorum de Jerusalem Epistola monet; et captum a bestia, quia et ipsum similiter suffocatum est; et condemnat sacerdotes, qui in turdis, ficedulis, gliribus, et caeteris hujusmodi haec aviditate gulae custodiunt.»

Turbaverunt vos evertentes animas vestras, quibus non mandavimus. In Graeco plus habetur: Evertentes animas vestras dicentes: Circumcidi oportet, et observare legem, quibus non mandavimus.

Qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi. In Graeco additum In omnem tentationem.

Visum est enim Spiritui sancto, et nobis. In Graeco scriptum est: Placuit enim Spiritui sancto, et nobis.

Dimissi sunt cum pace a fratribus ad eos, qui miserunt illos. Pro eo quod est Ad eos qui miserunt illos, in Graeco habetur Ad Apostolos.

CAPUT XVI

Et assumens circumcidit eum propter Judaeos. Merito quaeritur, quare Apostolus, qui Timotheum circumcidit, Titum circumcidere noluerit, ut ipse scribit ad Galatas. Sed intelligendum quia Timotheum circumcidit propter

scandalum Judaeorum ut per ipsum ostenderet non se Mosaicae legis sacramenta damnare, sed ea gentibus tanquam saluti necessaria non imponere. Sed posteaquam circumcidit Timotheum, quidam ex Judaeis, qui propterea volebant circumcidi gentes, quod dicerent sine illis sacramentis salutem eis esse non posse, jactare se coeperunt, et dicere: *Quia et Paulus hoc tenet, quod et nos dicimus, quod sine his sacramentis salus esse non potest. Nam si hoc non credit, quare Timotheum circumcidit?* Hoc cum Paulus audisset, qui hoc fecerat libertate, non necessitate, propter scandalum Judaeorum, non propter salutem Timothei, vidit illos accepisse occasionem alterius praedicationis, et movendae in Paulum malae suspicionis, et noluit circumcidere Titum. Apparet ergo quare illum voluerit, quare istum noluerit: illum propter scandalum Judaeorum voluit, istum propter occasionem male credentium noluit.

Et quaedam mulier, nomine Lydia purpuraria, civitatis Thyatirenorum, colens Deum, audivit, etc. Purpuraria dicit purpurae venditricem, sicut etiam in alia translatione positum invenimus, quod Graece dicitur πορφυρόπωλις. Bene autem mulier, quae prima, praedicante Apostolo, in Illyrico credidit, purpuraria esse dicitur. Significat namque Ecclesiam, quae quasi purpuram vendere solet, quia sanguinem suum pro Christo dare non dubitat, ut per hoc vitam mercari possit aeternam. Si quidem purpura recte sanguinis fusionem et colorem, et ipsa naturae suae proprietate, qua de sanguine conchyliorum conficitur, designat. Lydia autem Apostolum cum comitibus suis domum suam intrare, ibique manere coegit, quia repulsam a Judaeis Evangelii praedicationem Ecclesia interna devotione cordis suscepit.

Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quamdam habentem spiritum Pythonis, obviare nobis, etc. Qui purpurariam credentem Ecclesiae sanctae membris misericorditer adunavit, ipse mox pythonissam immundo ore Dei magnalia praedicantem, districte judicans arte nefaria privavit. Haec est namque potestas illa, quam a Domino sancti acceperunt apostoli, cum ait: *Quaecunque alligaveritis super terram, erunt ligata et in coelis; et quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelis (Matth. XVIII).* Quod autem scripsi in libro priore, quia pythona Hebraice *os abyssi* posset significare, scripsi quod in libro Hebraeorum nominum inveni. Verum sciat lector quod Graecum est hoc nomen, et violenter juxta linguam Hebraeam intepretatum, quod etiam ipse nominum Hebraeorum interpres Hieronymus non tacuit, quasi Fythona diceretur: *p* namque litteram Hebraei non habent, sed in verbis barbaris *f* pro illa utuntur. Sane notandum quia in hac lectione, ubi scriptum est *puellam obviare nobis*, pro eo quod est Latine *obviare*, in Graeco scriptum est, ὑπαντῆσαι, quod ideo commemorandum putavi, ut animadvertat lector dominicam solemnitatem, quae vocatur Ὑπαντὴ Domini, inde nomen accepisse Graece, quod allato in templum Domino Simeon et Anna, caeterique fideles qui erant ibi, et electi ejus, obviam ei devoto corde et obsequio venerant.

Et cum dies factus esset, miserunt magistratus lictores. Lictores dicebantur, qui reis puniendis praeerant. Unde et Graece a virga ῥαβδοῦχοι dicuntur. Graeci enim ῥάβδον virgam appellant, cujus officii meminit Hilarius in expositione sententiae Apostoli, qua dicit: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in spiritu mansuetudinis (I Cor. IV)?*

Nunquid inquit, Paulo jus praetorium erat, ut virga comminaretur, et cum officio lictoris ad Ecclesiam Christi adesset?

CAPUT XVII.

Et cum non invenisset eos, trahebant Jasonem, et quosdam fratres ad principes civitatis. In Graeco scriptum est: *Et quosdam alios fratres;* unde intelligendum est Jasonem quoque fratrem, hoc est, fidelem Christo fuisse.

Multi quidem crediderunt ex eis et gentium mulierum honestarum, et viri non pauci. Melius et consequentius habent quidam Codices juxta exemplar Graecum: *Et virorum non pauci.*

Et quidam dicebant: Quid vult seminiverbius hic dicere. De hoc nomine sanctus Augustinus: «Legimus, *inquit*, apostolum Paulum dictum fuisse verborum seminatorem. Dictum est quidem ab irridentibus, sed non respuendum est a credentibus. Erat enim ille revera seminator verborum, sed messor morum. Et nos licet tantilli, et nequaquam illius excellentiae comparandi, in agro Dei, quod est cor vestrum, verbum Dei seminamus, et uberem messem de vestris moribus exspectamus.»

Fecitque ex uno omne genus hominum. Quod dicit ex uno, patet, quia ex uno homine significat. Sed plenius habetur in Graeco: *Fecit ex uno sanguine,* quod idem significare nulli dubium est. Nomine enim sanguinis propaginem carnis

designat; et per carnem, more solito Scripturarum, hominem vult intelligi juxta illud Psalmistae: *Ad te omnis caro veniet* (Psal. LXIV).

CAPUT XVIII.

Et migrans inde intravit in domum cujusdam nomine Titi Justi. Justi nomen etiam in Graeco scriptum est, quia aut proprium hoc nomen viro fuit, aut merito justitiae a Romanis, qui eum noverant, ita cognominabatur. Non autem putandum est hunc esse Titum discipulum apostoli Pauli, cui ipse scripsit Epistolam, et eum Cretensium ordinavit episcopum. Ille etenim Titus multo ante hoc tempore cum illo fuit, cum de Antiochia Jerosolymam pro quaestione circumcisionis, Barnaba adhuc secum comitante, veniret. Ait namque idem Paulus ad Galatas: *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Jerosolymam cum Barnaba, et assumpto Tito, et contuli cum illis Evangelium, quod praedico in gentibus.* Contulit enim cum illis Evangelium quod praedicabat, solerter in consilio apostolorum disquirens an recte faceret praedicando, quod gentes per baptismum fidei sine circumcisione possent ad salutem pervenire; non quod ipse de hac re aliquid dubitaret, sed ut mentes dubitantium apostolicae synodi auctoritate confirmarentur.

Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua, etc. Hic esse Crispus creditur, quem a se baptizatum Paulus ad Corinthios scribens

insinuat: *Gratias, inquit, ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum et Gaium.*

Apprehendentes autem omnes Sosthenen principem Synagogae, percutiebant eum ante tribunal. In Graeco melius scriptum est: *Apprehendentes autem omnes Graeci Sosthenen.* Judaeis enim cum ignominia expulsis a tribunali, gentiles etiam principem eorum majore contumelia verberantes afficiebant.

Fratribus valefaciens migravit in Syriam, et cum eo Priscilla et Aquila, qui sibi totonderat caput in Cenchris, etc. Ambigue videtur dictum utrum sibi Paulus an Aquila Cenchris caput totonderit; sed Hieronymus presbyter manifeste, ut in praecedenti libro plenius docuimus, hoc de Paulo dictum intelligit. Posita namque sententia hac in epistola ad Augustinum, continuo subiecit et ait: «Esto ut ibi idem in circumcisione Timothei Judaeorum timore compulsus sit facere quod licebat, quare comam nutrit ex voto, et postea eam in Cenchris totondit ex lege?» Cujus si hoc in loco sensum volumus sequi, nusquam omnino legimus Aquilam fuisse attonsum. Si in hoc loco Aquilam esse attonsum dixerimus, restat in fine hujus libelli locus ubi etiam Paulum attonsum, sive rasum, legimus. Falluntur autem mendositate codicis, qui dicunt Aquilam cum Priscilla conjugē suā esse attonsum. In Graeco enim est evidenter κείραμενος, id est, attonsus, numero singulari habetur, et *habebat votum*, non *habebant*, sive de Paulo, sive de Aquila, accipiendum esse putetur.

Vehementer enim Judaeos revincebat, publice ostendens per Scripturas esse Christum Jesum. In Graeco ita scriptum

est: *Publice et per domos ostendens*; quod est optimi doctoris, ita docere multos generaliter, ut singulos viriliter exhortari non desistat.

CAPUT XIX.

Segregavit discipulos quotidie disputans in schola cujusdam tyranni, hoc autem factum est per triennium, etc. Hoc tempore, commorante Paulo in Epheso, dicitur primam ad Corinthios Epistolam scripsisse, in qua etiam Priscillae et Aquilae meminit, dicens: *Salutant vos in Domino multum Aquila et Priscilla cum domestica sua Ecclesia (I Cor. XVI)*. Quo verbo etiam hoc ostenditur, quia non illi solummodo fideliter Christo servierint, sed et fidelium in domo sua congregationem habuerint. Secundam vero, cum esset in Troade, scripsisse fertur Epistolam: Porro Romanorum Epistolam postea scriptam ratio manifestat. Namque hanc se ipse proficiscentem Jerosolymam scripsisse testatur.

Ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore ejus sudaria vel semicinctia. Multi nostrum quid semicinctia significant, ignorant; verum Gregorius, qui nunc est apostolicae sedis antistes, cum esset adhuc archidiaconus, sciscitanti amico de Britannia, et hoc inter alia rescripsit, genus esse sudarii, quo Hebraei utuntur in capite

CAPUT XX.

Comitatus est autem cum eo Sosipater Pyrri Beroeensis. HIC Beroeensis, non HUIUS Beroeensis. Plus autem habetur in Graeco: Comitatus est autem cum eo usque Asiam.

Eductus somno cecidit de tertio coenaculo. Pro tertio coenaculo in Graeco scriptum est, τριστέγου, quod eo commemorare volui, ut scire possit lector quod sit in Genesi, quod de arca facienda jubetur: Coenacula et tristega facies in ea (Gen. VI); στέγη enim Graece tectum, et τρίστεγα triplicia tecta dicuntur.

Assumpto eo venimus Mytilenen. Scripsimus in libro primo sequentes Plinium Secundum, Mytilenen insulam esse contra Asiam; sed et idem Plinius alio loco scribit Mytilenen esse civitatem in Cypro insula. Quod utrumque verum esse credendum est, non tamen nunc Paulum cum sociis in civitatem Cypri, sed in insulam Asiae venisse. Nam longo post haec et multis peragratis regionibus, Cypro apparuisse, sed non hanc intrasse, perhibetur.

Festinabat enim si possibile sibi esset ut diem Pentecosten faceret Jerosolymis. In Graeco scriptum est Diem Pentecostes, id est, quinquagesimae. Nota ergo et Paschae tempus et Pentecostes ipsis etiam apostolorum temporibus esse celebratum. Sed utrum inter Judaeos aemulatores legis ad diem quo immolatus est agnus in Aegypto, et quo lex data est in monte Sinai, an vero ad diem Dominicae resurrectionis, et adventus Spiritus sancti celebrata sunt, dicant qui noverint. Constat tamen apostolum Petrum Romae die Dominico resurrectionis Christi Pascha celebrasse; constat hoc evangelistam Marcum ab eo missum in Aegypto docuisse.

CAPUT XXI.

Et intrantes in domum Philippi evangelistae, qui erat de septem, mansimus apud eum, etc. Ob primum praedicationis officium evangelista meruit appellari, quamvis omnes hoc agerent. Hujus domus et filiarum ejus longo ex hinc tempore in eadem civitate manebat. Denique hujus et Hieronymus meminit in Historia sanctae Paulae, cum eam Caesaream venisse describeret: «In qua (inquit) Cornelii domum Christi vidit Ecclesiam, et Philippi aediculas et cubiculum quatuor virginum prophetarum.»

De his autem, qui crediderunt ex gentibus nos scripsimus, judicantes ut abstineant se ab idolis, immolatione, etc. In Graeco habetur distinctius: *De his autem, qui crediderunt hominibus, nos scripsimus, judicantes nihil tale custodire eos, nisi ut observent se ab idolothytis, etc.* Non ergo prohibiti sunt eo tempore credentes in Christum Judaei, secundum consuetudinem legis ingredi, stante adhuc templo ac religione sua, quamlibet in solis novi testamenti sacramentis salutem habituri; sed prohibiti sunt hi qui ex gentibus crediderunt, et Evangelii sacramentis erant imbuti, ad suscipienda legis sacramenta converti, qui tamen illa legis mandata, quae ad institutionem morum et emundationem cordis pertinent, ut est: *Non concupisces (Rom. VII)*, diligenter observare jubentur. Quarta haec synodus apostolica Jerosolymis habita est. Prima namque de electione duodecimi apostoli pro Juda, secunda de electione septem diaconorum, tertia de circumcisione, ne credentibus ex gentibus imponeretur, quarta

haec de credentibus facta est ex Judaeis illo tempore, ne prohiberentur, ubi necessitas exigeret etiam legalibus caeremoniis initiari, ob devitandum videlicet eorum scandalum, qui putabant eos ita Mosaica decreta tanquam idololatriae dogmata damnasse, quod eos etiam ante facere consuevisse, Timothei maxime circumcisione probatum est.

Jussit duci eum in castra. Et in hoc loco, et in hac tota narratione, ubicunque castrorum nomen positum est, in Graeco hoc singulariter positum esse docendum est: quod ideo Latinus interpret pluraliter ponere maluit, ne si singulariter poneret, sensum legentis longe in aliud mitteret, et pro conventu exercitus ac militum, locum munitum faceret intelligi. Sic et in psalmo ubi dicitur: *Et ceciderunt in medio castrorum eorum*; in Graeco παραβολή scriptum est numero singulari.

Qui cum venisset ad gradus, contigit ut portaretur, et caetera. Gradus non descensionis de templo, sed ascensionis in castra significat. Quod ex Graeco manifestum est, ubi ἀναβαθμός, non καταβαθμός: id est, *ascensus* habet, non *descensus*.

Ego homo sum quidem Judaeus a Tarso Ciliciae, non ignotae civitatis *municeps.* Pro *municepe* quidam Codices *civem* habent, quod ex uno Graeco πολίτης transfertur, derivato nomine a civitate, quae Graece πόλις vocatur. Unde hoc quod Apostolus ait: *Nostra autem conversatio in coelis est (Philipp. III)*, quidam interpretati sunt: *Noster autem municipatus in coelis est.* Et Hieronymus ad Heliodorum scribens ita posuit: «Quia non

aliud municipatum, quam civilem conversationem, quod Graece dicitur πολίτευμα, intelligi voluerit.»

CAPUT XXII.

Eruditus juxta veritatem, paternae legis aemulator existens. In Graeco habetur plus: Aemulator existens Dei, juxta illud ad Romanos: Testimonium enim illis perhibeo, quod aemulationem Dei habent, sed non secundum scientiam.

Saule, Saule, quid me persequeris? In Graeco et in hoc loco additum est: Durum est tibi contra stimulum calcitrare.

Et qui mecum fuerunt, lumen quidem viderunt. Et in Graeco habetur plus: Et in timore facti sunt.

Factum est autem revertenti mihi in Jerusalem, et oranti in templo fieri me in stupore mentis, et videre illum. Pro stupore mentis quidam Codices habent mentis excessum, alii pavorem, alii alienationem. Diverse enim interpretatur Latine, quod Graece dicitur exstasis. Quod verbum et in visione Petri supra positum est, ubi ad docendum Cornelium erat evocandus. Cecidit namque super eum exstasis, et vidit coelum apertum. Alienata est autem mens orantium apostolorum, sed ab infimis ad superna, non ut deviarent, sed ut viderent.

Ego multa pecunia civitatem hanc consecutus sum. Pro civitate in Graeco πολιτείαν habet: quod magis civilitatem, id

est, socialem inter cives conversationem, vel administrationem reipublicae, quam civitatem significat. Non enim tribunus civitatem Romanam, cuius esset possessor, sed consortium civitatis Romanae, cuius esset particeps, emerat. Sed Paulus eo magis erat civis Romanus, quia non hoc comparando, sed nascendo habebat.

Tribunus quoque timuit, postquam rescivit quia civis Romanus esset. Pro cive idem verbum in Graeco positum est, quod supra pro municipe, id est, πολίτης.

CAPUT XXIII.

Et devoverunt se dicentes neque manducatuos neque bibituos, donec occiderent Paulum. Devoverunt, maledixerunt significat. Siquidem pro hoc verbo in Graeco scriptum est, ἀνεθεμάτισαν: sed in sequentibus, ubi dicebant: *Devotione devovimus nos nihil gustatuos*, in Graeco scriptum est, ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν. Quod quantae austeritatis sit verbum, norunt qui anathemate sacerdotali a societate Christi et Ecclesiae alienantur.

CAPUT XXIV.

Post annos autem plurimos eleemosynas facturus in gentem meam veni, et oblationes et vota facturus. Eleemosynae pertinent ad ea quae usibus sanctorum attulerat, quorum in

Epistolis suis crebram facit mentionem; oblationes vero et vota ad ea quae ad suasionem Jacobi et seniorum Deo in templo obtulerat. Quamvis in Graeco non sint vota addita. Etsi ergo Lucas in historiae ordine non dixit quod Paulus cum eleemosynis pauperum Christi de Graecia Jerosolymam venerit, ex verbis tamen, quae ipsum dixisse refert, quia hoc fecerit ostendit.

CAPUT XXV.

Festus autem respondit servari Paulum in Caesarea, se autem maturius profecturum. Maturius utique dicit celerius, quamvis aliquando maturius fieri dicatur quod tardius et cum maturitate consilii agitur. In Graeco enim scriptum est ἐν τάχει, id est, in celeritate.

Cum venisset Agrippa et Bernice cum multa ambitione, etc. Pro ambitione in Graeco φαντασία scriptum est, quo nomine designatur multiplex apparatus, et pompa regalis officii, quo ille ambiente, id est circumdante se undique, stipatur.

CAPUT XXVI.

Quoniam secundum certissimam sectam nostrae religionis vixi Pharisaeus. Pro secta in Graeco *haeresim* habet. Unde probatur, quod eo tempore etiam bona secta hoc apud Graecos

vocabulum habebat, quod nunc apud nos mala tantum habere consuevit.

CAPUT XXVII.

Ut autem judicatum est eum navigare in Italiam, et tradi Paulum cum reliquis custodiis centurioni. Consequentius legitur in Graeco: Ut autem judicatum est navigare nos in Italiam, tradiderunt Paulum et quosdam alios vinctos centurioni.

Et Pelagus Ciliciae et Pamphiliae navigantes, venimus Lystram, quae est Lyciae. Pro Lystra in Graeco Smyrna positum est, pro quo Hieronymus in libro Hebraeorum nominum Myram ponit: quod idcirco reor in quibusdam Codicibus ita reperiri, quia μύρρα Graece Smyrna appellatur. Denique in psalmo, ubi canimus: Myrrha, et gutta, et casia (Psal. XLIV), in Graeco ita scriptum est: Smyrna, et stacte, et casia.

Venimus in locum quemdam, qui vocatur Boni portus. HI boni portus, non HUIUS boni portus.

Et nauclero magis credebat. Naucleros Graece dominus navis vocatur.

Si quomodo possent devenientes Phaenicem hiemare, portum Cretae respicientem ad Africum et ad Corum. Ventus Africus, qui Graece vocatur λίψ, flat inter Meridianam plagam, et Occidentalem vergens; Corus vero ad Septentrionem et

Occidentem, sed plus ad Occidentem deflexus. Liquet ergo, quia provincia Phoenicis, Cretam ad Occidentem habebat, ideoque portum ejusdem Cretae de quibusdam suis locis contra Africum; de quibusdam vero contra Corum aspiciebat, et propterea sive Africus seu Corus aspiraret, a Creta funem solventes, Phoenicen poterant pervenire. Sed etsi auster ipse, id est, meridianus afflaret ventus, nihilominus ancipiti directione gubernaculorum et sinuamine velorum Phoenicen adnavigare, si non divina obsisterent judicia, valebant. Unde subsequenter adjungitur:

Aspirante autem Austro existimantes propositum se tenere, etc., potuimus vix obtinere scapham. Scripsimus in libro primo, Isidorum sequentes, scapham esse naviculam levem, ex vimine contextam, crudoque corio tectam; verum deinceps aliorum scripta percurrentes, invenimus scaphas vocari naviculas etiam una de arbore cavatas, quas μονοξύλας Graeci appellant.

CAPUT XXVIII.

Accensa enim pruna reficiebant nos omnes. In Graeco scriptum est: *Recipiebant nos omnes.* Quod et nos arbitramur primo sic interpretatum esse in Latinum, sed librariorum negligentia mutatum.

Contigit autem patrem Publii febribus et dysenteria vexatum jacere. Dysenteria est passio intestinorum, causatio cum ulceratione, quia excluditur egestio sanguinolenta, aut fellita, aut alia immutatio humoris; sed noxia a veteribus judicatur,

quae nigram egestionem ab initio ostenderit. Nam Hippocrates in Aphorismis sic ait: «Dysenteria à felle nigra incipiens, mortifera est.» Sequitur autem patientes jugis assellatio inferioris ventris, aliquando viridis, aliquando mucilaginosa: etiam et rasuras cum guttis sanguinis emittunt, cum morsu intestini et umbilici, insomnietatem patiuntur, et fastidium, frequenter et febriculam, quam pater hic Publii passus esse narratur; aliquando etiam extalis exclusio contingit, maxime in infantibus: efficitur aliquando ex perfrictione aut ex corruptione acriorum humorum. Meminit huius morbi et Gregorius in libro Historiarum suarum quinto, ita dicens: «Temporibus Tiberii imperatoris dysentericus morbus pene totas Gallias praeoccupavit. Erat enim in his qui patiebantur valida cum vomitu febris renumque nimius dolor, capitis gravedo, vel cervicis; ea vero quae ex ore projiciebantur colore croceo, aut certe viridia erant. A multis autem asserebatur venenum occultum esse; sed herbae quae venenis medentur, potu sumptae, plerisque praesidia contulerunt.»

Mansit autem biennio toto in suo conductu, et suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum, praedicans regnum Dei. Hieronymus huius loci ita meminit in epistola ad Lucinium: «Paulus Romam vinctus ingreditur, ut vinctos superstitionis erroribus liberos faciat; manet in hospitio conducto per biennium, ut nobis utriusque instrumenti aeternum reddat donum.» Qua expositione docuit caetera quoque quae in hoc volumine vel de ipso Paulo apostolo, vel de aliis quibusque scripta sunt, non in superficie tantum litterae fructum nobis ecclesiasticae praemonstrare doctrinae:

verum etiam si quis perfecte intellexerit, medullam sensus
spiritalis virtute habere gravidam.

RETRACTATIONIS LIBRI FINIS.